

โมเดลรังผึ้ง

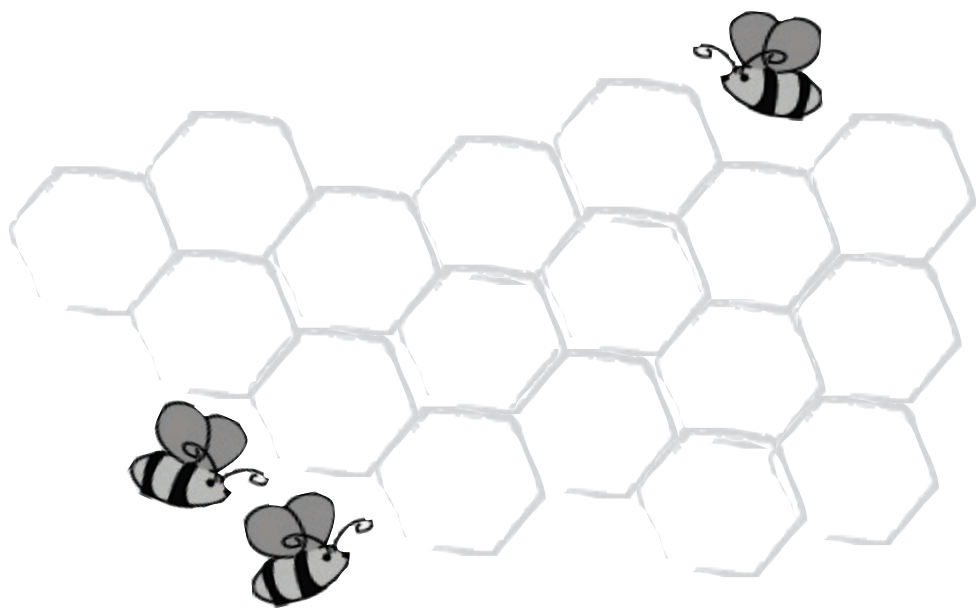

รูปแบบการจ้างการให้บริการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน

· โมเดลรังผึ้ง ·

รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน

‘โมเดลรังผึ้ง’

รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน

เลขมาตรฐานประจำหนังสือสากล : 978 - 974 - 319 - 486 - 3

ที่ปรึกษา : สมสุข บุญญะบัญชา
จิรिका นุตาลัย

ผู้เขียน : วิณา นำเจริญสมบัติ
เกื้อเมธา ฤกษ์พรพิพัฒน์

กองบรรณาธิการ : หทัยรัตน์ เหลาสะอาด
เบญจมาศ โชติทอง
บุญธิดา เกตุสมบุรณ์

ประสานงานและการจัดการ : ณัฐพล จิระสกุลไทย

พิมพ์ครั้งแรก กันยายน 2551
จำนวนพิมพ์ 500 เล่ม

เจ้าของ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)
: ศูนย์อำนวยการปฏิบัติการจัดการความยากจนและพัฒนาชนบทตามปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียง ภาคประชาชน (ศจพ.ปชช.)

ผู้จัดพิมพ์ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)
912 ถนนนวมินทร์ แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240
โทร 02-3788300-20 โทรสาร 02-3788386
เว็บไซต์ : www.codi.or.th

หน้าปกและรูปเล่ม : อินทิรา วิทยสมบุรณ์
พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ร่วมทวีผลการพิมพ์
โทร : 02-976-7002

พิมพ์อุมล

1. สาคร สงมา	27. ทิพย์มล ไตรยุทธ
2. มนัสวินัย วีระไทย	28. จารุวรรณ กลีพุล
3. รณชัย ชัยนิวัฒนา	29. อินทรา วิทยสมบูรณ์
4. พิชาญ ทิพวงศ์	30. แหลมทอง สีสานาม
5. วันทนี แสง	31. สุรัช นุกิจ
6. สุดใจ มีหมื่นไวย	32. สมาน ม่วงพรหม
7. สมบูรณ์ สิงกิ่ง	33. กนกวรรณ กล้าเครือ
8. ประวัติ ไชยกาล	34. บุญมา เจตนา
9. ภัทราวรรณ ศรีวรกุล	35. พยุ่ง อ่อนสำอาด
10. วิชาญ อุ่นอก	36. นพรัตน์ เจริญรส
11. อภิรัฐ เจะเหล่า	37. เหรียญ เทียงคุณ
12. ประวีณ จุลภักดี	38. ประเทือง ทรงวรรณะ
13. ถาวร สร้างเศร้า	39. จงดี สุขประเสริฐ
14. ปราณี วุ่นฝ้าย	40. ชาญศักดิ์ บุญเรือง
15. แมน บุโรทกานนท์	41. ธวัช เกียรติเสรี
16. ศิวพร บุตรชนิษฐ	42. ละอิ่ง ประสงค์ศิลป์
17. เชิด พันธุ์เพ็ง	43. กาญจนา ทิพย์มาก
18. วิมลพรรณ วารีน	44. ปัญญาวัฒน์ กระทุ้มเขต
19. ชไมพร พราหมณ์โชติ	45. ปิยะพร ศรีแปลก
20. อัมยา สง่าแสง	
21. ประชาญ มีสี	
22. พัชรินทร์ เกษสุวรรณ	
23. อภิชาติ พึ่งทอง	
24. นพเก้า จันทร์ดา	
25. พิชิต ไพอุปลี	
26. สิรภาพ สุวรรณเกสร	

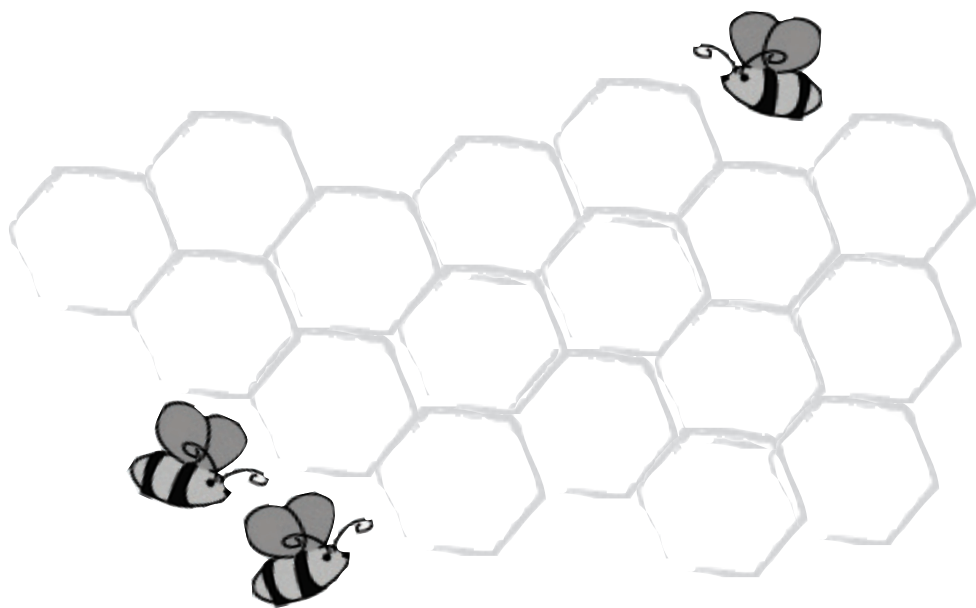
คณะกรรมการดำเนินโครงการพัฒนา

องค์ความรู้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1. จีริก้า	นุตาลัย	สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (ประธาน)
2. พลากร	วงศ์ทองแก้ว	สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (รองประธาน)
3. พรรณทิพย์	เพชรมา	สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (กรรมการ)
4. สมหญิง	สุนทรวงษ์	ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งชาติภูมิภาค
เอเชียแปซิฟิก (กรรมการ)
5. วัฒน์	ทาบังกาฬ	กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (กรรมการ)
6. อาภาภัทร	อธิภาคย์	สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ (กรรมการ)
7. สุรัชย์	นุกิจ	ผู้แทนองค์กรชุมชนภาคกรุงเทพฯ และปริมณฑล
(กรรมการ)
8. นรวรรณ	ใจชื่อ	ผู้แทนองค์กรชุมชนภาคตะวันออก (กรรมการ)
9. ทิวาพร	ศวีรกุล	ผู้แทนองค์กรชุมชนภาคตะวันตก (กรรมการ)
10. วิไลวรรณ	จันทร์พวง	ผู้แทนองค์กรชุมชนภาคกลางตอนบน (กรรมการ)
11. จินดา	บุญจันทร์	ผู้แทนองค์กรชุมชนภาคใต้ (กรรมการ)
12. อนันต์	ดวงแก้วเรือน	ผู้แทนองค์กรชุมชนภาคเหนือบน (กรรมการ)
13. วิจิต	สำแดงเดช	ผู้แทนองค์กรชุมชนภาคเหนือตอนล่าง (กรรมการ)
14. ประมวล	เจริญยิ่ง	ผู้แทนองค์กรชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
(กรรมการ)
15. เดโช	ไชยทัพ	ผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน (กรรมการ)
16. ประวีณ	จุลภักดี	ผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน (กรรมการ)
17. พิชาญ	ทิพวงษ์	ผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน (กรรมการ)
18. หทัยรัตน์	เหลาสะอาด	สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (เลขานุการ)
19. ณัฐพล	จิระสกุลไทย	สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (ผู้ช่วยเลขานุการ)

· โมเดลรังผึ้ง ·

รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน

สารบัญ

บทนำ	7
แผนที่แสดงพื้นที่กรณีศึกษา 25 กรณี	12
ส่วนที่ 1 บทเรียนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน	
* กระบวนการก่อเกิด	16
* พัฒนาการ	22
* ปัจจัยความสำเร็จ	27
* ปัญหาและอุปสรรค	36
ส่วนที่ 2 คุณค่าที่ได้รับจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน	
* คุณค่าต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	40
* คุณค่าต่อวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม	43
* คุณค่าต่อองค์กรชุมชน	47
* คุณค่าต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและหน่วยงานอื่น ๆ	49
* มูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงของชุมชน	51
ส่วนที่ 3 แนวคิดและรูปแบบกระบวนการจัดการแบบรังผึ้ง	
* แนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน	66
* โมเดลรังผึ้ง รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน	69
* สรุปบทเรียน	78
ส่วนที่ 4 กรณีศึกษา	
* กรณีการจัดการป่าชุมชนบ้านดง จังหวัดพิษณุโลก	84
* กรณีการจัดการป่าภูถ้ำภูกระแต จังหวัดขอนแก่น	88
* กรณีการจัดการน้ำของชุมชนในตำบลหาดทอง จังหวัดอุทัยธานี	94
* กรณีการจัดการทรัพยากรชายฝั่งอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี	98
* กรณีการจัดการขยะของศูนย์ขยะรีไซเคิล	102
เครือข่ายหลักสี่-ดอนเมือง กรุงเทพมหานคร	

บทเฝ้า

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาคประชาชน เป็นเรื่องที่ทำกันมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน หลายแห่งมีการดำเนินงานด้วยระบบคิด ภูมิปัญญา ประเพณีและวัฒนธรรมของตนเอง จนเกิดรูปธรรมความสำเร็จอันเป็นที่ประจักษ์โดยทั่วกันในสังคม

ผลความสำเร็จที่เกิดขึ้น นอกจากจะช่วยฟื้นฟูและรักษาระบบนิเวศแล้วยังเป็นแนวทางหนึ่งในการลดรายจ่ายและสร้างรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่นด้วย ซึ่งถือเป็นการสร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ และช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองได้

ที่สำคัญขบวนการทำงานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น ยังคงก่อให้เกิดชุดประสบการณ์และองค์ความรู้ที่หลากหลาย กระนั้นก็ดี แม้ชุดประสบการณ์และองค์ความรู้เหล่านี้จะเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาล แต่ที่ผ่านมายังขาดการจัดระบบ รวบรวม ประมวล วิเคราะห์ สังเคราะห์ และจัดเก็บ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน ตรวจสอบ หรือต่อยอดองค์ความรู้อย่างเพียงพอ ทำให้ทรัพยากรทางปัญญาอันมีค่านี้ตกหล่นและจางหายไปมิได้เกิดประโยชน์อันใดต่อเครือข่ายอื่นๆ ขณะเดียวกันยังส่งผลให้การนำเสนอภาพของความสำเร็จและศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของภาคประชาชนไม่มีพลังเท่าที่ควร

‘การถอดบทเรียน’ ถือเป็นวิธีการจัดการความรู้ของชุมชนท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ เพราะเน้นการเสริมสร้างการเรียนรู้ในกลุ่มที่เป็นระบบ เพื่อสกัดความรู้ที่ฝังลึกในตัวตนและท้องถิ่น ออกมาเป็นบทเรียนที่สามารถนำไปสรุปและสังเคราะห์เป็นชุดความรู้สำหรับใช้เผยแพร่ต่อไป

หนังสือเล่มนี้เป็นผลจากการถอดบทเรียนภายใต้ **‘โครงการพัฒนาองค์ความรู้ เพื่อนำไปสู่การเพิ่มมูลค่าทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน’** ของศูนย์อำนวยการปฏิบัติการขจัดความยากจนและพัฒนาชนบทตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงภาคประชาชน (ศจพ.ปชช.) ซึ่งมีสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) เป็นสำนักงานเลขานุการ

ทั้งนี้เพื่อค้นหาอุปสรรคความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชนด้วยการคัดเลือกรูปแบบการจัดการที่สามารถเป็นตัวแทนของทั้งประเทศ จำนวน 25 แห่ง แล้วนำมาเข้าสู่กระบวนการจัดการความรู้ โดยใช้การถอดบทเรียนเป็นเครื่องมือในการสกัดความรู้จากองค์กรชุมชน และพัฒนาไปสู่การสร้างระบบ/ รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่องค์กรชุมชนยอมรับร่วมกัน

สำหรับกรณีศึกษาเฉพาะทั้ง 25 แห่ง ประกอบด้วย ภาคเหนือตอนบน ได้แก่ การจัดการลุ่มน้ำของคณะกรรมการลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะ-แม่แตะ จังหวัดเชียงใหม่, การจัดการลุ่มน้ำของเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดพะเยา, การจัดการลุ่มน้ำของเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา จังหวัดเชียงราย, การจัดการลุ่มน้ำของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่ปวกจังหวัดแพร่

ภาคเหนือตอนล่าง ได้แก่ การจัดการป่าของเครือข่ายป่าชุมชนบ้านดงจังหวัดพิษณุโลก และการจัดการน้ำขององค์กรชุมชนในตำบลคลองบ้านหลุมจังหวัดสุโขทัย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ การจัดการป่าของสมาคมเพื่อนภูในพื้นที่ป่าภูถ้ำภูกระแต จังหวัดขอนแก่น, การจัดการน้ำของเครือข่ายอนุรักษ์ลำน้ำชี จังหวัดชัยภูมิ, การจัดการป่าขององค์กรชุมชนในตำบลไทยสามัคคี จังหวัดนครราชสีมา และการจัดการน้ำขององค์กรชุมชนบ้านฮ้อยอ้อ ตำบลท่าช้าง จังหวัดอุบลราชธานี

ภาคกลาง ได้แก่ การจัดการคุณภาพน้ำขององค์กรชุมชนบ้านซุงตำบลเริงราง จังหวัดสระบุรี, การจัดการคุณภาพน้ำขององค์กรชุมชนริมคลองขนมจีน ตำบลสามตุ่ม จังหวัดอยุธยา, การปรับตัวกับสภาวะน้ำท่วมขององค์กรชุมชนบ้านบางแม่หม้าย ตำบลบางใหญ่ จังหวัดสุพรรณบุรี, การปรับตัวกับสภาวะน้ำท่วมขององค์กรชุมชนในตำบลบางเจ้าฉ่า จังหวัดอ่างทอง, การจัดการน้ำขององค์กรชุมชนริมลำน้ำแม่ลาการ้อง ตำบลห้วยชัน จังหวัดสิงห์บุรี, การบรรเทาปัญหาน้ำท่วมของชุมชนวัดจอมคีรีนาคพรต ตำบลนครสวรรค์ออก จังหวัดนครสวรรค์ และการจัดการน้ำขององค์กร ชุมชนในตำบลหาดทอง จังหวัดอุทัยธานี

ภาคใต้ ได้แก่ การจัดการลุ่มน้ำขององค์กรชุมชนในลุ่มน้ำหลังสวน ตอนบน จังหวัดชุมพร, เกษตรกรรมยั่งยืนในลุ่มน้ำคลองพน อำเภอลอง กระบี่ และการจัดการชายฝั่งของเครือข่ายอ่าวบ้านดอน จังหวัด สุราษฎร์ธานี

ภาคตะวันออก ได้แก่ การจัดการป่าขององค์กรชุมชนบริเวณป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา, การจัดการชายฝั่งของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนคลองตำหรุ จังหวัดชลบุรี, การจัดการชายฝั่งของเครือข่าย ลุ่มน้ำประแสร์ จังหวัดระยอง

ภาคตะวันตก ได้แก่ เกษตรกรรมยั่งยืนของศูนย์กสิกรรมธรรมชาติท่ามะขาม จังหวัดกาญจนบุรี และ **กรุงเทพมหานคร** ได้แก่ การจัดการขยะของ เครือข่ายหลักสี่-ดอนเมือง

การศึกษาครั้งนี้จึงครอบคลุมระบบนิเวศป่าบก ระบบนิเวศเกษตร ระบบนิเวศเกษตรอุตสาหกรรม ระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ และระบบนิเวศชายฝั่ง ซึ่งมีประสบการณ์ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับลุ่มน้ำ ป่าไม้ ทรัพยากรชายฝั่ง การจัดการน้ำ การเกษตรที่ยั่งยืน และการจัดการขยะชุมชน ขณะเดียวกันขอบเขตพื้นที่การศึกษาแต่ละพื้นที่ก็มีความแตกต่างกัน ทั้งในระดับชุมชน ตำบล อำเภอ จังหวัด และลุ่มน้ำ

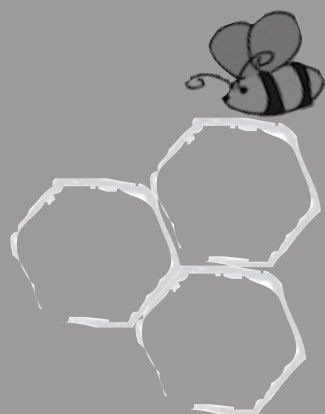
ในส่วนของวิธีการศึกษา ประกอบด้วย การศึกษารวบรวม ข้อมูลในระดับพื้นที่และการประมวลผลการศึกษาในส่วนกลาง สำหรับการศึกษาในระดับพื้นที่จะมีกระบวนการและส่วนประกอบของผู้ที่เกี่ยวข้องแตกต่างกันไปโดยมีกิจกรรมสำคัญ ได้แก่ ศึกษาเอกสารข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐ และชุมชน ซึ่งเป็นงานเผยแพร่แล้ว การสำรวจ/ ศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชน และข้อมูล ทรัพยากรธรรมชาติ แบบสอบถาม ทำแผนที่ชุมชน การพูดคุยสัมภาษณ์เชิงลึก และพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เวทีถอดบทเรียนระดับพื้นที่ร่วมกับผู้นำชุมชน เวทีการสัมมนาเผยแพร่ผลการศึกษาระดับภาค เพื่อนำเสนอข้อมูลและรับฟังความคิดเห็นจากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน นักวิชาการ เจ้าหน้าที่รัฐ และ นักพัฒนาเอกชน หลังจากนั้นจึงสรุปเป็นรายงานระดับภาค ส่วนการประมวลผล การศึกษาในส่วนกลาง เป็นการประมวลผลการศึกษาของระดับภาค การศึกษา

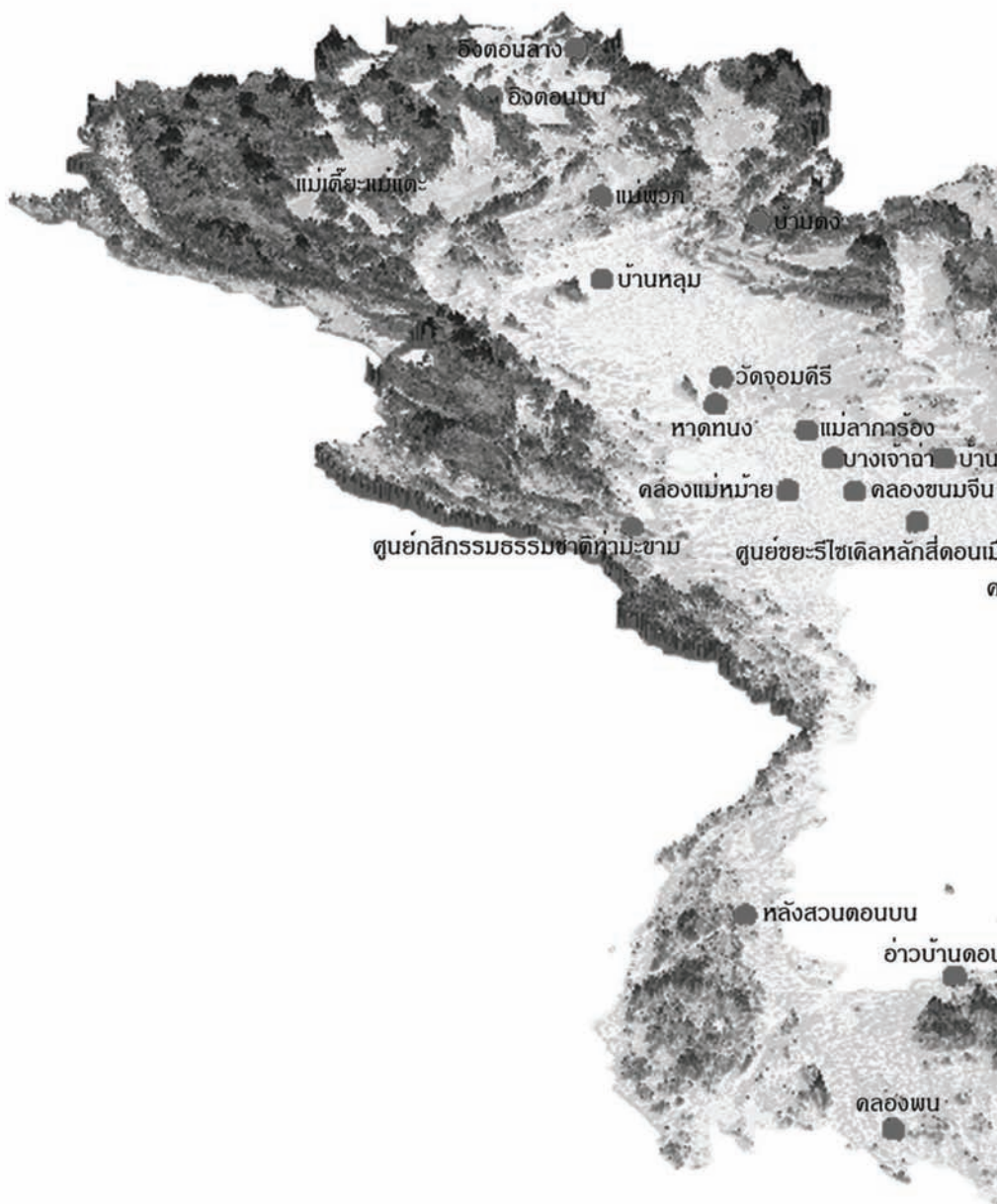
เอกสารทางวิชาการและประสบการณ์ที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา การสังเคราะห์บทเรียนสร้างเป็นรูปแบบ(Model) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน รวมทั้งประมวลข้อเสนอเชิงนโยบายต่อชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จังหวัด และระดับนโยบาย

ทั้งนี้ ผลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้สำคัญประการหนึ่ง คือ คุณค่าที่เกิดจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งปรากฏชัดในหลายด้าน ทั้งคุณค่าต่อองค์กรชุมชน คุณค่าวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม คุณค่าต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและหน่วยงานอื่น คุณค่าทางเศรษฐกิจต่อครอบครัวและชุมชน และที่ขาดเสียมิได้ คือ คุณค่าต่อตัวทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง ซึ่งถือเป็นสาธารณะสมบัติอันยังประโยชน์ให้กับทุกคนในชาติ ขณะที่หากมองในอีกด้านหนึ่ง การรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี การจัดการขององค์กรชุมชนท้องถิ่นก็ย่อมต้องมีต้นทุนในการจัดการที่แบกรับอยู่ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ภาครัฐและองค์กรภายนอกอื่นๆ ต้องตระหนักและให้การสนับสนุนการดำเนินงานของชุมชน

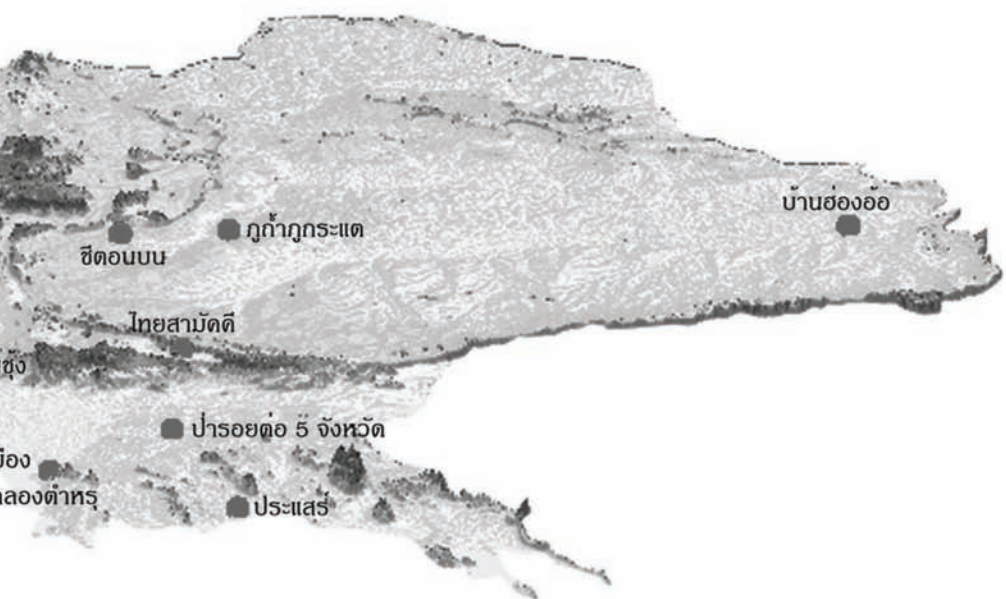
อย่างไรก็ตามภายใต้จำนวนหน้าอันจำกัดของหนังสือเล่มนี้คณะผู้จัดทำจึงเลือกนำเสนอผลการถอดบทเรียนของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน คุณค่าที่ชุมชนได้รับจากการจัดการการสังเคราะห์บทเรียนจนได้แนวคิดและรูปแบบกระบวนการจัดการแบบรังผึ้ง รวมถึงฉายไฟไปยังกรณีศึกษาบางกรณี เพื่อผู้อ่านเห็นรูปธรรมความสำเร็จอันเกิดจากการทำงานของภาคพลเมืองอย่างแท้จริง โดยหวังว่าจะเป็นแรงบันดาลใจ และแบบอย่างในการทำงานให้กับองค์กรชุมชนอื่นๆ และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงเป็นการเชื่อมโยงให้เกิดการทำงานร่วมกันของคนในพื้นที่ แสดงให้หน่วยงานต่างๆ ยอมรับและให้การสนับสนุนการดำเนินงานของภาคประชาชนมากขึ้น

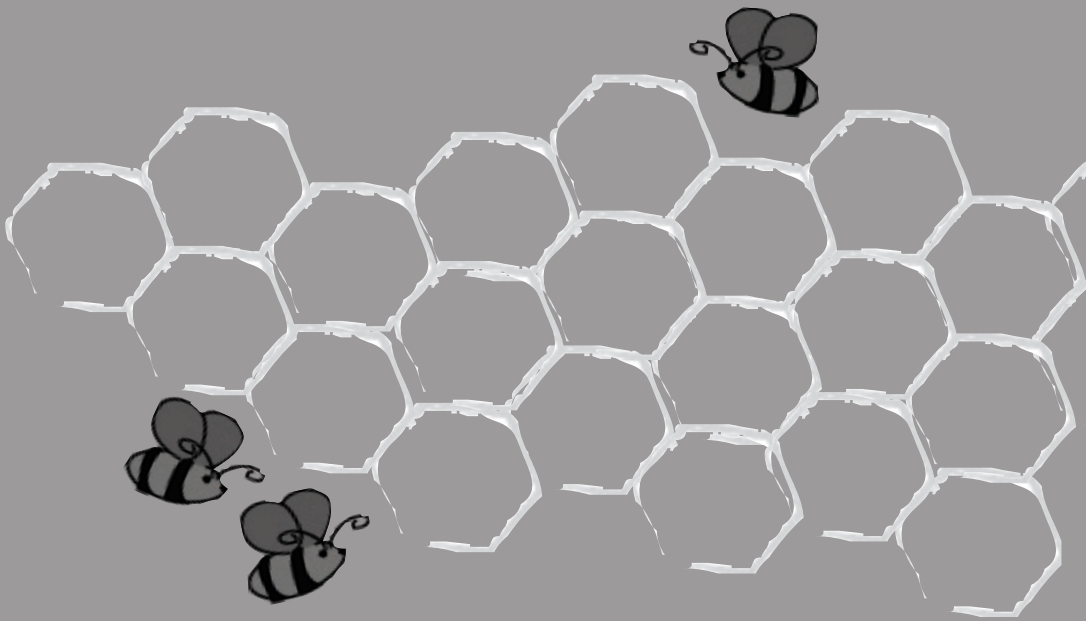
คณะผู้จัดทำ

แผนที่แสดงพื้นที่กรณีศึกษา 25 กรณี

សំណុំ ១

បញ្ជីការងារការងារការងារការងារ
និងសំណុំការងារការងារ

กระบวนการจัดการ

การจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า รวมไปถึงระบบเกษตรของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคชนบท ถือเป็นการวางรากฐานของการยังชีพซึ่งก็เป็นที่ยอมรับกันว่า ชุมชนมีองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และระบบเกษตรกรรมธรรมชาติที่เกิดจากการสั่งสม และตกทอดจากบรรพบุรุษ เป็นเวลาหลายร้อยหลายพันปี หลายรุ่นอายุคน

การก่อเกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน จึงมีพื้นฐานจากความรู้ในวิถีชีวิตที่มีความใกล้ชิดกับการใช้สอยทรัพยากร และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างกลมกลืน โดยมีการถ่ายทอดและปรับตัวภายใต้การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศท้องถิ่น จากกรณีศึกษาสามารถจำแนกการก่อเกิดเป็น 3 ลักษณะ

การริเริ่มโดยชุมชนเอง

ชุมชนริเริ่มการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยใช้วัฒนธรรมความเชื่อ และวิถีปฏิบัติร่วมกัน โดยในการริเริ่มขององค์กรชุมชนมักจะเริ่มการทำงานจากกลุ่มผู้สนใจ เครือญาติ หรือผู้ที่ได้รับผลกระทบ โดยมีโครงสร้างการรวมกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ ในหลายกรณี ชุมชนประสบปัญหาจากการที่ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย จึงลุกขึ้นต่อสู้อนุรักษ์และฟื้นฟูขึ้นมาใหม่เพื่อรักษาสีบทิว ในการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง

อย่างไรก็ดี การริเริ่มงานของชุมชนนั้น เมื่อดำเนินการตามวาระของตนเอง สิ้นสุดลงแล้ว ถ้าไม่มีกิจกรรมต่อเนื่อง ก็อาจจะสลายกลุ่มไปในที่สุด ขณะที่หากชุมชนใดมีการกำหนดจุดมุ่งหมายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็จะมีการดำเนินการและขยายผลอย่างต่อเนื่อง

ตัวอย่างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ริเริ่มโดยองค์กรชุมชนเอง เช่น

กรณีเครือข่ายป่าชุมชนบ้านดง เกิดขึ้นจากกลุ่มผู้สนใจกลุ่มเล็กๆ ที่ได้เรียนรู้เรื่องการจัดการป่าจากประสบการณ์การทำงานรับจ้างกรีดยางในภาคใต้ โดยเห็นการรักษาป่าเพื่อชุมชน และอนุรักษ์ไว้ให้ลูกหลาน ขณะเดียวกันก็ได้ใช้ประโยชน์จากป่าเป็นแหล่งอาหารและแหล่งซับน้ำ เมื่อกลับคืนภูมิลำเนา จึงนำแนวคิดดังกล่าวมาริเริ่มกิจกรรมภายในชุมชนด้วยการลงมือทดลองปลูก ก่อนที่จะขยายผลสู่การสร้างเครือข่ายป่าชุมชนใน 4 ชุมชน

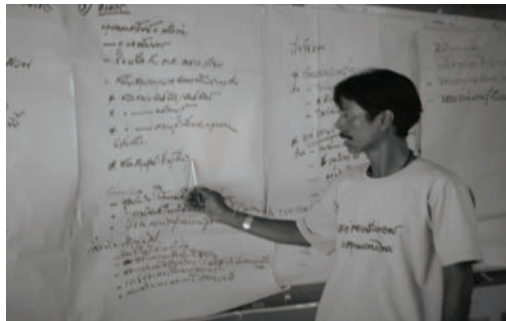
กรณีบ้านนาอีสาน เดิมสภาพพื้นที่มีความเสื่อมโทรมเนื่องจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว จนกระทั่ง แก่นนำชาวบ้านได้เดินทางไปศึกษาดูงานที่ศูนย์วนเกษตรห้วยหินและได้พบปะพูดคุยพร้อมทั้งรับแนวคิดเรื่องระบบวนเกษตรจากผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม หลังจากนั้นก็ได้มีการตั้งกลุ่ม **‘เครือข่ายวนเกษตรภาคตะวันออก’** และปรับเปลี่ยนระบบการทำเกษตรที่เน้นความหลากหลายทางชีวภาพ ปัจจุบันชุมชนบ้านนาอีสานได้มีการทำงานเชื่อมร้อยกับชุมชนต่างๆ บริเวณป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ในนามเครือข่ายชุมชนรอบป่าตะวันออก เพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมการจัดการทรัพยากร

ส่วนในกรณีลุ่มน้ำอิงตอนล่าง **‘เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง-ล้านนา’** เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของกลุ่มรักษ์เชียงของ เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำอิงตอนล่าง และโครงการแม่น้ำและชุมชน เพื่อร่วมกันรณรงค์ต่อสู้กับโครงการระเบิดแก่งแม่น้ำโขงซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และอาชีพ โดยต่อมาก็ได้ร่วมกันทำกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติไปด้วย

การหาความรู้ดั้งเดิมกลับมาใช้ใหม่

เนื่องจากการพัฒนาเทคโนโลยีและอุตสาหกรรม ที่ผ่านมามีผลกระทบต่อความรู้ดั้งเดิมและภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ลดบทบาทลง หรือบางครั้งก็ถูกละทิ้งหรือเลือนหายไป ในหลายกรณีองค์กรจากภายนอกทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ได้มีการนำความรู้ดั้งเดิมกลับมาส่งเสริมเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือพัฒนาระบบเกษตรกรรมของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ตัวอย่างเช่น **ลุ่มน้ำหลังสวน** ที่ประสบปัญหาด้านเกษตรพาณิชย์ กล่าวคือ เกษตรกรมุ่งเน้นการทำเกษตรเพื่อการส่งออก เช่น กาแฟ ปาล์มน้ำมัน ทุเรียน หมอนทอง และพืชเชิงเดี่ยวอื่นๆ ทำให้เกิดการบุกรุกป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำเกษตร มีการใช้ทรัพยากรน้ำเพิ่มมากขึ้น และต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมี สารกำจัดศัตรูพืช ส่งผลให้เกษตรกรมีภาระหนี้สิน และขาดความมั่นคงทางด้านอาหาร เนื่องจากหันไปปลูกพืชเพื่อการส่งออก แทนการปลูกพืชเป็นอาหาร

ต่อมาในปี 2538 ได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาส่งเสริมแนวคิดการทำเกษตรแบบยั่งยืน โดยรณรงค์ให้คนในชุมชนปลูกผักพื้นบ้านปลอดสารพิษไว้กินเอง เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหาร พร้อมกับรณรงค์ให้มีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และให้ความรู้ถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น หากพื้นที่ป่าต้นน้ำถูกทำลายส่งผลให้ชุมชนเริ่มเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์พื้นที่การทำเกษตรดั้งเดิมไว้ในลักษณะของสวนโบราณ และเริ่มมีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชุมชนในพื้นที่เพื่อทำงานด้านอนุรักษ์อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับรูปแบบของการเข้ามาส่งเสริมขององค์กรจากภายนอกนั้น มักจะมีการสร้างตัวแทนชุมชนสำหรับการประสานงานระหว่างหน่วยงานจากภายนอกกับคนในชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นผู้นำทางที่มีอยู่ก่อนแล้ว เช่น ผู้ใหญ่บ้าน หรือ องค์กรชุมชนที่มีโครงสร้างทางการ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น

ส่วนบทบาทของหน่วยงานจากภายนอกหรือองค์กรพี่เลี้ยง จะทำหน้าที่สนับสนุนกระบวนการเชื่อมต่อองค์กรชุมชนที่อยู่ในระบบภูมิโศกให้มาทำงานร่วมกัน เช่น ในพื้นที่ต้นน้ำอิงตอนบน มูลนิธิพะเยาเพื่อการพัฒนาได้เข้ามาสนับสนุนชุมชนด้วยการจัดเวทีให้ ทั้งกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนและกลุ่มชมรมประมงพื้นบ้านได้มาพบปะและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานปัญหา และทิศทางการทำงานรวมถึงผลักดันให้เกิดการรวมตัวกันเป็น **‘เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดพะเยา’**

นอกจากนี้ ในบางกรณี องค์กรพี่เลี้ยงยังทำหน้าที่เชื่อมประสานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานในระดับจังหวัด เช่น **กรณีการจัดการวังปลาที่บ้านฮ้องอ้อ** ซึ่งก่อนหน้านี้ประสบปัญหานายทุนต่างถิ่นเข้ามาสัมปทานดูดทรายในลำน้ำมูล และลักลอบดูดทรายนอกพื้นที่สัมปทาน ทำให้เกิดปัญหาที่ดินริมตลิ่งทรุดพังชาวบ้านชุมชนฮ้องอ้อจึงได้รวมตัวกันปกป้องทรัพยากร ด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งการร้องเรียนผู้ว่าราชการจังหวัด เดินขบวนประท้วง ฯลฯ แต่ยิ่งก่อให้เกิดข้อพิพาทขัดแย้งในที่สุดจึงปรับวิธีการเป็นการสร้างข่ายความร่วมมือเพื่อดูแลรักษาทรัพยากรด้วยการใช้กุศโลบายการสร้างวังปลาให้เป็นเขตอนุรักษ์ เพื่อป้องกันการล่องล้าเขตแดน

เข้ามาลักลอบดูดทราย โดยในกรณีนี้องค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นองค์กรที่เลี่ยน นอกจากจะทำหน้าที่ในการพาชาวบ้านไปดูงานและร่วมกำหนดการทำวังปลาแล้วยังมีบทบาทสำคัญร่วมกับผู้นำชุมชนในการประสานกับหน่วยงานภาครัฐในการจัดกิจกรรม ‘คืนชีวิตสู่ธรรมชาติ’ เช่น เชิญหัวหน้ากิ่งอำเภอมาเป็นประธานเปิดงาน เชิญเจ้าหน้าที่จากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด เจ้าหน้าที่จากสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 12 อุบลราชธานี เจ้าหน้าที่จากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด และเจ้าหน้าที่ตำรวจ มาร่วมเป็นเกียรติในงาน นอกจากนี้ยังขอความช่วยเหลือไปยัง อบต. ทาซังให้สนับสนุนเรือกู้ภัย ขอให้ ดชด. สนับสนุนเรือตรวจการเพื่อใช้เป็นพาหนะในวันงาน และขอให้ประมงจังหวัดสนับสนุนพันธุ์ปลาเป็นต้น ซึ่งการสร้างแนวร่วมที่หลากหลาย อีกทั้งส่วนหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐทำให้ชุมชนสามารถปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การพัฒนาความรู้จากการปรับตัว

เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ก่อเกิดจากการปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ปัญหา อาทิ การปรับตัวให้สอดคล้องกับภาวะน้ำท่วม/ น้ำแล้งอันเนื่องมาจากการชลประทานของภาครัฐ ความแตกต่างของการก่อเกิดการจัดการระหว่างกลุ่มนี้กับกลุ่มแรก ที่เป็นการริเริ่มการจัดการโดยชุมชนเอง คือ กลุ่มแรก ชุมชนจะต่อสู้ คัดค้าน และไม่ยอมรับการดำเนินการของภาครัฐในการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง ขณะที่ในกลุ่มนี้ ชุมชนจะปรับตัวเองให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจนกลายเป็นวิถีชีวิตแบบใหม่

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น **กรณีการจัดการน้ำและเปลี่ยนแปลงระบบผลิตของตำบลหาดทอง** ซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อ 3 จังหวัด คือ นครสวรรค์ อุทัยธานี และชัยนาท ลักษณะพื้นที่เป็นที่ลุ่มริมแม่น้ำ โดยล้อมรอบด้วยแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสะแกกรัง อีกทั้งมีแม่น้ำสาขาจำนวนมากลงมาสวมทบ แม้จะดูเหมือนน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ แต่ภายหลังจากที่มีการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาและการขยายเพิ่มขึ้นของพื้นที่เกษตร ขณะเดียวกันชาวบ้านก็มีการนำระบบสูบน้ำด้วยเครื่องไฟฟ้ามาใช้ ก็ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มเกิดปัญหาแย่งชิงน้ำกัน ขณะที่เมื่อเข้าสู่ฤดูฝนก็

เกิดน้ำเอ่อล้นเข้าท่วมพื้นที่เกษตรเสียหาย ในที่สุดชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันในนาม ‘กลุ่มสหกรณ์ผู้ใช้น้ำ’ เพื่อแก้ไขปัญหา โดยให้สมาชิกกลุ่มมีการทำนาพร้อมๆ กัน เพื่อแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดจากความต้องการใช้น้ำที่ไม่พร้อมกัน ส่วนการแก้ไขผลกระทบจากน้ำท่วม ก็ให้มีการทำนาและเกี่ยวข้าวให้เสร็จสิ้น ก่อนวันที่ 20 กันยายนของทุกปี ซึ่งหลังจากนั้นมักเป็นช่วงเวลาที่เกิดน้ำท่วม

นอกจากการปรับเปลี่ยนวิธีผลิตเพื่อสอดคล้องกับสถานการณ์แล้ว การรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ ยังช่วยให้มีอำนาจต่อรองราคาผลผลิตกับผู้ซื้อได้ รวมทั้งสามารถต่อรองราคาปุ๋ยและค่ารถเกี่ยวข้าวได้ ปัจจุบันทางกลุ่มยังได้พัฒนาระบบการผลิต โดยพยายามลดต้นทุนการผลิตด้วยการใช้รถย่ำตอซึ่งหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วปล่อยน้ำเข้าแปลงนา ซึ่งข้าวจะแตกกอจากตอซึ่งเลยโดยไม่ต้องหว่านข้าว

กรณีของศูนย์ชะชะริโซเคิลเครือข่ายหลักสี่-ดอนเมือง ซึ่งเป็นกรณีของการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง ทางเครือข่ายมีความพยายามในการพึ่งตนเองและสร้างธุรกิจที่จะทำให้เครือข่ายออมทรัพย์มีแหล่งทุนที่จะเกื้อหนุนสมาชิกเครือข่ายและชุมชนต่อไปได้

เข้ามาลักลอบดูดทราย โดยในกรณีนี้องค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นองค์กรที่เลี่ยน นอกจากจะทำหน้าที่ในการพาชาวบ้านไปดูงานและร่วมกำหนดการทำวังปลาแล้วยังมีบทบาทสำคัญร่วมกับผู้นำชุมชนในการประสานกับหน่วยงานภาครัฐในการจัดกิจกรรม ‘คืนชีวิตสู่ธรรมชาติ’ เช่น เชิญหัวหน้ากิ่งอำเภอมาเป็นประธานเปิดงาน เชิญเจ้าหน้าที่จากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด เจ้าหน้าที่จากสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 12 อุบลราชธานี เจ้าหน้าที่จากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด และเจ้าหน้าที่ตำรวจ มาร่วมเป็นเกียรติในงาน นอกจากนี้ยังขอความช่วยเหลือไปยัง อบต. ทำช้างให้สนับสนุนเรือกู้ภัย ขอให้ ดชด. สนับสนุนเรือตรวจการเพื่อใช้เป็นพาหนะในวันงาน และขอให้ประมงจังหวัดสนับสนุนพันธุ์ปลาเป็นต้น ซึ่งการสร้างแนวร่วมที่หลากหลาย อีกทั้งส่วนหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ทำให้ชุมชนสามารถปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การพัฒนาความรู้จากการปรับตัว

เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ก่อเกิดจากการปรับตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ปัญหา อาทิ การปรับตัวให้สอดคล้องกับภาวะน้ำท่วม/ น้ำแล้งอันเนื่องมาจากการชลประทานของภาครัฐ ความแตกต่างของการก่อเกิดการจัดการระหว่างกลุ่มนี้กับกลุ่มแรก ที่เป็นการริเริ่มการจัดการโดยชุมชนเอง คือ กลุ่มแรก ชุมชนจะต่อสู้ คัดค้าน และไม่ยอมรับการดำเนินการของภาครัฐในการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง ขณะที่ในกลุ่มนี้ ชุมชนจะปรับตัวเองให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจนกลายเป็นวิถีชีวิตแบบใหม่

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น **กรณีการจัดการน้ำและเปลี่ยนแปลงระบบผลิตของตำบลหาดทอง** ซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อ 3 จังหวัด คือ นครสวรรค์ อุทัยธานี และชัยนาท ลักษณะพื้นที่เป็นที่ลุ่มริมแม่น้ำ โดยล้อมรอบด้วยแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสะแกกรัง อีกทั้งมีแม่น้ำสาขาจำนวนมากลงมาสวมทบ แม้จะดูเหมือนน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ แต่ภายหลังจากที่มีการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาและการขยายเพิ่มขึ้นของพื้นที่เกษตร ขณะเดียวกันชาวบ้านก็มีการนำระบบสูบน้ำด้วยเครื่องไฟฟ้ามาใช้ ก็ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มเกิดปัญหาแย่งชิงน้ำกัน ขณะที่เมื่อเข้าสู่ฤดูฝนก็

เกิดน้ำเอ่อล้นเข้าท่วมพื้นที่เกษตรเสียหาย ในที่สุดชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันในนาม ‘กลุ่มสหกรณ์ผู้ใช้น้ำ’ เพื่อแก้ไขปัญหา โดยให้สมาชิกกลุ่มมีการทำนาพร้อมๆ กัน เพื่อแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดจากความต้องการใช้น้ำที่ไม่พร้อมกัน ส่วนการแก้ไขผลกระทบจากน้ำท่วม ก็ให้มีการทำนาและเกี่ยวข้าวให้เสร็จสิ้น ก่อนวันที่ 20 กันยายนของทุกปี ซึ่งหลังจากนั้นมักเป็นช่วงเวลาที่เกิดน้ำท่วม

นอกจากการปรับเปลี่ยนวิถีผลิตเพื่อสอดคล้องกับสถานการณ์แล้ว การรวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ ยังช่วยให้มีอำนาจต่อรองราคาผลผลิตกับผู้ซื้อได้ รวมทั้งสามารถต่อรองราคาปุ๋ยและค่ารถเกี่ยวข้าวได้ ปัจจุบันทางกลุ่มยังได้พัฒนาระบบการผลิต โดยพยายามลดต้นทุนการผลิตด้วยการใช้รถย่ำตอซึ่งหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วปล่อยน้ำเข้าแปลงนา ซึ่งข้าวจะแตกกอจากตอซึ่งเลยโดยไม่ต้องหว่านข้าว

กรณีของศูนย์ชะชะริโซเคิลเครือข่ายหลักสี่-ดอนเมือง ซึ่งเป็นกรณีของการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง ทางเครือข่ายมีความพยายามในการพึ่งตนเองและสร้างธุรกิจที่จะทำให้เครือข่ายออมทรัพย์มีแหล่งทุนที่จะเกื้อหนุนสมาชิกเครือข่ายและชุมชนต่อไปได้

ส่วนความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับภาครัฐก็เห็นได้ชัดจากกรณีลุ่มน้ำประแสร์ซึ่งเกิดจากการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาในพื้นที่มีการระบายน้ำเสียและทิ้งขยะลงในแหล่งน้ำธรรมชาติ จนแม่น้ำประแสร์เน่าเสียจึงเกิดการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านขึ้นมาเคลื่อนไหวต่อสู้

ดังนั้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระยะนี้ ภาครัฐและองค์กรชุมชนจึงมักหันหน้าไปคนละทางและมีความไม่ไว้วางใจกัน โดยองค์กรชุมชนมักมีความพยายามจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเอง ส่วนภาครัฐก็มักยึดถือกฎหมายเป็นหลักในการจัดการ และไม่เกิดการร่วมมือกันเท่าที่ควร

ระยะพัฒนาและสร้างความเข้มแข็ง

เป็นระยะที่ฝ่ายต่างๆ หันมาร่วมมือกันทำงานมากขึ้น แม้ว่าจะยังไม่เกิดความร่วมมือในทุกระดับ และครอบคลุมทุกกลุ่ม แต่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญได้บัญญัติถึงเรื่องการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้ความตื่นเครียดและความขัดแย้งในหลายพื้นที่คลี่คลายลง และเอื้อให้เกิดความร่วมมือของภาคส่วนต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความร่วมมือกันจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในมิติแนวราบ ที่เป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่างๆ ในชุมชน และระหว่างหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน หรือภาคีที่มีความสนใจร่วมกัน เช่น หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง องค์กรปกครองท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานสนับสนุนชุมชน สถาบันการศึกษา ภาครัฐกิจ

กล่าวได้ว่า ในเกือบทุกกรณีศึกษา เห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีความร่วมมือร่วมใจกันของหลายภาคส่วนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ของภาคส่วนต่างๆ เช่น สนับสนุนด้านงบประมาณ สนับสนุนด้านองค์ความรู้ หรือเป็นผู้ปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

ระดมทรัพยากร

จุดเด่นของระดมทรัพยากร คือ การจัดการร่วมกันระหว่างชุมชนกับภาคีต่างๆ ในมิติการทำงานแนวดิ่งและแนวเฉียง กล่าวคือ การสร้างความร่วมมือขององค์กรชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐที่จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับต่างๆ ที่สูงขึ้นได้แก่ ระดับจังหวัดหรือภูมิภาค และระดับประเทศ ความร่วมมือในลักษณะนี้มักออกมาในรูปการตั้งคณะกรรมการร่วม เช่น คณะกรรมการลุ่มน้ำ เป็นต้น

การสร้างความร่วมมือในมิติแนวดิ่ง นับเป็นกลไกที่สมาชิกในชุมชนจะมีโอกาสแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะกับผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับนโยบาย พยายามสร้างช่องทางการพูดคุยกับผู้ทำงานในระดับนโยบาย ขณะเดียวกันก็ทำให้องค์กรชุมชนเป็นที่ยอมรับจากสังคมทั่วไป ภายในองค์กรชุมชนเอง จึงมีการเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มแกนนำให้สามารถแสดงความคิดเห็นต่อภาครัฐได้อย่างชัดเจนเป็นระบบ

สำหรับ **ความร่วมมือกันทำงานในมิติแนวเฉียง** หมายถึง เป็นการทำงานร่วมกับภาคธุรกิจเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานส่วนภูมิภาค ซึ่งการทำงานขององค์กรภาคีเหล่านี้ เป็นการทำงานโดยถือเป็นภาระรับผิดชอบของหน่วยงาน หรือเพื่อประโยชน์ในเชิงธุรกิจ และยังสามารถนำไปสู่การปรับเปลี่ยนเชิงระบบหรือนโยบายได้

ตัวอย่างกรณีการทำงานในแนวเจียงนี้ เช่น ศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ
ท่ามะขามได้ขยายผลแนวคิดด้านกิจกรรมธรรมชาติไปสู่ภาคธุรกิจเอกชน
อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำแสดรีสอร์ท ที่มีการนำแนวคิดไปปฏิบัติและ
ต่อยอดอย่างเป็นรูปธรรม

เช่น การปลูกผักปลอดสาร แปรรูปผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ ผลิตภัณฑ์หมัก
และสารไล่แมลง รวมไปถึงการผลิตพลังงานจากก๊าซชีวภาพ ทำให้สามารถ
ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ จนในที่สุดก็สามารถพลิกฟื้นสถานการณ์ด้านธุรกิจของ
ตนเองได้ เป็นตัวอย่างของภาคธุรกิจที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม
เป็นแหล่งงานที่สำคัญ ทั้งของภาครัฐและภาคธุรกิจอื่นๆ ส่งผลให้การ
เผยแพร่แนวคิดของศูนย์กิจกรรมธรรมชาติเป็นไปได้ง่ายดายนขึ้น

ปัจจัยความสำเร็จ

ปัจจัยความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน สามารถพิจารณาได้เป็น 2 ส่วนสำคัญ คือ ปัจจัยความสำเร็จที่อยู่ภายในชุมชน และปัจจัยความสำเร็จที่มาจากภายนอกชุมชน

ปัจจัยความสำเร็จภายในชุมชน

โดยทั่วไปชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเองได้ เนื่องจากมีผู้ที่มีความรู้ความสามารถ และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มีการเชื่อมโยงคนในชุมชน ให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกัน แต่การจัดการจะประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อเป็นการขับเคลื่อนโดยชุมชนเอง และชุมชนมีอำนาจในการตัดสินใจ ตลอดจนสามารถควบคุมการใช้ทรัพยากรของตนเองได้

ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขความสำเร็จภายในชุมชน ประกอบด้วย

1. ผู้นำเข้มแข็งและเป็นที่ยอมรับ

ถ้าผู้นำมีความเข้มแข็ง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ก็มักจะประสบความสำเร็จ เงื่อนไขสำคัญของผู้นำชุมชนที่จะสร้างการรวมกลุ่มและกระบวนการทำงานได้ดี คือ ต้องมีทั้งอำนาจและสามารถสั่งการได้ด้วย

ผู้นำจะต้องมีภาวะการนำซึ่งเป็นที่ยอมรับของชุมชน คุณลักษณะร่วมหลายประการของผู้นำชุมชนในกรณีศึกษาเกือบทุกกรณี คือ การทำงานอย่างต่อเนื่องด้วยความเสียสละ ความซื่อสัตย์ ความโปร่งใส มีวิสัยทัศน์ กล้าคิดกล้าทำ และเป็นที่ยอมรับจากภาครัฐ ขณะเดียวกัน ในด้านการประสานงานกับภาครัฐหรือองค์กรจากภายนอก ผู้นำชุมชนจะต้องมีการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่มั่นคงชัดเจนและเด็ดเดี่ยวหรือต่อรองกับภาคีอื่นได้ตลอดจนสามารถนำระบบคุณค่าต่างๆ ของสังคมมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม เช่น การนำระบบ

ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การบวชป่า การทำเซตอภัยทาน มาประยุกต์ใช้สร้าง การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดูแลทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยอาจมีการจัดตั้งฐานชุมชนเพื่อทำกิจกรรมอย่าง ชัดเจน เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน หรือกลุ่ม อาสาสมัคร

จากกรณีศึกษา **ผู้นำองค์กรชุมชนในลุ่มน้ำหลังสวนตอนบน** ได้ให้ความสำคัญกับการใช้องค์ความรู้ในการขับเคลื่อนการจัดการ มีการจัดเวทีพูดคุยเพื่อ สร้างกลไกการมีส่วนร่วม มีการตรวจสอบ และประเมินผลอย่างต่อเนื่องจึงทำให้ กิจกรรมการจัดการในลุ่มน้ำแห่งนี้มีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างแนวเขต ป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ การทำเกษตรผสมผสานเพื่อเอื้อต่อการจัดการป่า การ สร้างวังมัจฉา กิจกรรมการล่องแพ ธนาคารตันไม้ และการพัฒนาพลังงานทดแทน เป็นต้น

กรณีป่าภูถ้ำภูกระแต มีการสร้างผู้นำรุ่นใหม่ โดยผู้นำรุ่นเก่าไม่ได้ยึด ติดกับอำนาจ ผลจากการให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่ พบว่า หลายคนได้เข้าไปเป็นผู้นำที่เป็นทางการของท้องถิ่นในระดับต่างๆ เช่น สมาชิก อบต. ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และนายก อบต. ซึ่งผู้นำที่เติบโตมาจากนักอนุรักษ์ จะมี แนวคิดการพัฒนาที่สอดคล้องต่อการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสม และเห็นคุณค่า ของธรรมชาติที่จำเป็นต้องรักษาและฟื้นฟู

2. องค์กรชุมชนที่มีพลัง

องค์กรชุมชนที่มีพลัง คือ องค์กรที่มีความสามารถในการจัดกิจกรรมของตนเองได้ สามารถจัดสรรสิทธิการเข้าถึงและแบ่งปันทรัพยากรระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างเป็นธรรม สร้างกฎเกณฑ์ ข้อตกลงในการใช้ประโยชน์ที่มีความสอดคล้องกับระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคมทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับส่วนรวม รวมทั้ง มีความสอดคล้องกับข้อกฎหมายต่างๆ ด้วย นอกจากนี้ ยังเป็นองค์กรที่มีอำนาจในการตัดสินใจ มีกลไกในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ มีความเป็นเอกภาพ และสามารถจัดลำดับความสำคัญของงานได้ ที่สำคัญต้องเป็นองค์กรชุมชนที่ทำงานได้โดยไม่ยึดติดกับเงื่อนไขของทุนหรืองบประมาณ หากแต่ความตั้งใจทำงานนั้น เกิดจากการเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตัวอย่างองค์กรชุมชนที่มีความสามารถในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น **กลุ่มเหมืองฝายในพื้นที่ภาคเหนือ** ซึ่งเป็นองค์กรทางสังคมของชุมชนเกษตรที่อยู่บริเวณที่ราบ ทำหน้าที่ในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตร โดยอาศัยภูมิปัญญาพื้นบ้าน ด้วยการสร้างฝายขนาดเล็กขวางกั้นลำน้ำ แล้วชักน้ำเข้าสู่แปลงนา ทั้งนี้แต่ละกลุ่มจะประกอบด้วยสมาชิกที่ใช้น้ำจากแหล่งเดียวกัน และมีการแต่งตั้งประธานที่เรียกว่า “หัวหน้าเหมืองฝาย” ทำหน้าที่กำกับดูแลการจัดสรรน้ำแก่สมาชิกให้เป็นไปอย่างยุติธรรม ซึ่งสามารถแก้ไขปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำกันในพื้นที่ได้ ที่สำคัญในลุ่มน้ำแม่กลาง ยังมีการรวมตัวกันของเครือข่ายเหมืองฝายในนามชมรมกลุ่มผู้ใช้น้ำแม่กลาง เพื่อร่วม

มือกันในการบริหารจัดการน้ำแม่กลาง ตลอดจนรวบรวมปัญหาเสนอต่อเจ้าหน้าที่ชลประทานและเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม

นอกจากความสามารถในการจัดการความขัดแย้งได้ดีแล้ว องค์กรชุมชนที่เข้มแข็งยังต้องมีความสามารถประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานอื่นๆ ได้ดี เช่น **กรณีป่าภูถ้ำภูกระแต** ซึ่งเดิมมีการทำงานร่วมกันเฉพาะกลุ่มชุมชนรอบป่า แต่ต่อมา มีการขยายการทำงานร่วมกับชุมชนบึงละหานนา ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเสริมศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีความต่อเนื่องและยั่งยืนเพิ่มมากขึ้น ไม่เพียงแต่องค์กรชุมชน ที่ทำหน้าที่จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรงเท่านั้น ในกรณีองค์กรทางด้านสังคมหลายแห่ง ก็มีมีส่วนสนับสนุนการดำเนินงานด้านนี้ ให้ประสบความสำเร็จ เช่น **เครือข่ายอมทรัพย์หลักสี่-ดอนเมือง** ที่มีส่วนในการสนับสนุนการทำงานของศูนย์รีไซเคิลอย่างแข็งขัน เป็นต้น

3. การจัดการความรู้

ระบบข้อมูลข่าวสาร และการนำไปใช้ประโยชน์ความรู้ท้องถิ่นเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นความรู้ดั้งเดิมหรือความรู้ที่เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ก็ตาม

การนำความรู้ไปใช้ประโยชน์มีด้วยกันหลายระดับ ได้แก่ การใช้ความรู้เพื่อพัฒนาระบบการผลิตภายในครัวเรือน การใช้ความรู้เพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ดีขึ้น การใช้ความรู้เพื่อสื่อสารกับบุคคลภายนอก ทำให้บุคคลภายนอกเข้าถึงและเข้าใจการทำงานขององค์กรชุมชนได้ดีขึ้น ขณะเดียวกันในอีกด้านหนึ่ง องค์กรชุมชนมีการเรียนรู้เรื่องราวจากภายนอกเช่นกัน

ชุดความรู้ที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีมากมาย อาทิ **ชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน การจัดการลุ่มน้ำ และการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง** ชุมชนจะสั่งสมองค์ความรู้ในเรื่องผลผลิตจากป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิดความรู้เรื่องการหาและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน พฤติกรรมสัตว์ การพัฒนาเครื่องมือประมงพื้นบ้านที่เหมาะสมในการจับสัตว์น้ำ วิธีการขยายพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ระบบการไหลหลากของน้ำ

ชุดความรู้ในการจัดเก็บและคัดแยกขยะ เช่น ความรู้ในการแยกประเภทขยะ คุณสมบัติของขยะแต่ละประเภท การเพิ่มมูลค่าของขยะ เช่นการตัด ป้ายสติ๊กเกอร์ ออกจะทำให้ราคาของขยะสูงขึ้น เป็นต้น

ชุดความรู้ในการเชื่อมโยงฐานงานด้านทรัพยากร(ดิน น้ำ ป่า) ซึ่งเป็นฐานปัจจัยการผลิตกับฐานระบบเศรษฐกิจชุมชน การรวมกลุ่ม การพัฒนาคน การพัฒนาองค์กร การสร้างเครือข่ายสวัสดิการชุมชน และฐานวัฒนธรรมชุมชน เช่น กรณีองค์กรชุมชนบริเวณป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก มีการพัฒนาต่อยอดกิจกรรมด้วยการเพาะขยายพันธุ์ต้นไม้ป่าเพื่อการค้าการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพร และการทอดผ้าป่าข้าว เป็นต้น

ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน **ชุดความรู้และการพัฒนาตนเองของเกษตรกร** เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งไม่ว่าจะเป็นเรื่องการวางแผนระบบการผลิตสำหรับการบริโภคในครัวเรือน การพัฒนาระบบนิเวศในแปลงเกษตรให้มีความสมดุล การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทำปุ๋ยหมัก การทำน้ำหมักชีวภาพ ในขณะเดียวกันก็ต้องวางแผนด้านผลผลิตที่สร้างความมั่นคงด้านรายได้ โดยคำนึงถึงรายได้สำหรับการใช้ในชีวิตประจำวัน สำหรับค่าใช้จ่ายอื่นๆ ในครอบครัว และเงินออมสำหรับอนาคต

อย่างไรก็ดี ชุดความรู้ต่างๆ ที่กล่าวมานี้จะเกิดขึ้นและได้รับการนำไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพ เงื่อนไขสำคัญ คือ องค์กรชุมชนต้องมีการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทั้งภายในกลุ่มของชาวบ้านเอง และการเรียนรู้ระหว่างองค์กรภาคเอกชนที่เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชน ดังจะเห็นว่า ชาวบ้านหลายแห่งระบุชัดเจนว่ามีการจัดประชุมพูดคุยกันอย่างต่อเนื่อง หรือเป็นประจำทุกเดือน หรือมีการจัดประชุมร่วมกันกับเครือข่ายและองค์กรจากภายนอก

องค์กรชุมชนเกิดการเรียนรู้การจัดการความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างกับระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองทั้งระดับประเทศและระดับโลก เพื่อให้เกิดการปรับตัวอย่างเท่าทันต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป หรือเป็นข้อมูลประกอบในการกำหนดท่าทีการจัดการของกลุ่ม

4. การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกำหนดวัตถุประสงค์ในการจัดการอย่างแท้จริง แต่ในชุมชนหรือภูมินิเวศแต่ละแห่ง จะมีผู้คนหลากหลายกลุ่มหลากหลายอาชีพ และความคิดเห็นที่แตกต่างกัน จากการวิเคราะห์กลุ่มผู้สนใจที่ชัดเจน โดยมากมักเป็นกลุ่มที่ใช้สอยประโยชน์จากทรัพยากรโดยตรง เพราะเป็นปัจจัยที่ช่วยให้การทำงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น กรณีการรักษาป่าภูถ้ำภูกระแต กลุ่มผู้สนใจแรกเริ่มที่สำคัญ คือกลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากนโยบายส่งเสริมปลูกยูคาลิปตัส หรือ กรณีการจัดการคุณภาพน้ำในลุ่มน้ำประแสร์ที่กิจกรรมอนุรักษ์เริ่มต้นมาจากกลุ่มผู้เลี้ยงปลากระชัง เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ได้รับผลอย่างมาก จากการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรม

ในขณะเดียวกัน นอกจากกลุ่มผู้นำแล้ว สมาชิกคนอื่นๆ หรือกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์อื่นๆ ในชุมชนก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง ความตื่นตัวของภาคประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นเงื่อนไขของความสำเร็จที่สำคัญประการหนึ่ง พบว่าชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อพวกเขาได้รับผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมทั้งในแง่เศรษฐกิจสังคมมีความทัดเทียมกันในเรื่องของอำนาจ การตัดสินใจ และการเข้าถึงทรัพยากร

การให้ความสำคัญกับกระบวนการทำงานร่วมกันกับชุมชน ในการสร้างข้อตกลง หรือกำหนดกฎ และกติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของชุมชนจะมีผลต่อความสำเร็จในการทำงานมากกว่าที่จะกำหนดจากบุคคล หรือองค์กรภายนอกชุมชน ซึ่งการกำหนดเป็นวาระของชุมชน จะช่วยให้ชุมชนเกิดความตระหนักว่าปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นความรับผิดชอบร่วมกันของทุกคน

ตัวอย่างในกรณีของกลุ่มน้ำอิงตอนล่าง องค์กรชุมชนในอำเภอเชียงของได้ร่วมกันกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ รวมทั้งได้กำหนดข้อตกลงกฎเกณฑ์การใช้แหล่งน้ำสาธารณะของชุมชน โดยทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเท่าเทียมกันด้วยการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้าน นอกจากนี้ ยังมีการดึงเอากลุ่มคนทำประมงที่ไม่เห็นด้วยกับการทำเขตอนุรักษ์มาเป็นคณะกรรมการในการดูแลรักษา ทำให้เกิดการประสานผลประโยชน์ และการร่วมมือร่วมใจในการจัดการเพิ่มมากขึ้น

5. อำนาจในการจัดการ

สิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าใครมีอำนาจในการใช้ประโยชน์หรือการจัดการ นอกจากสิทธิในการใช้ประโยชน์แล้ว การกำหนดขนาดและขอบเขตของทรัพยากรธรรมชาติที่จะจัดการให้ชัดเจน และพื้นที่การจัดการไม่ใหญ่โตจนเกินกำลังความสามารถสำหรับการจัดการของกลุ่ม/ องค์กรชุมชนหรือเครือข่ายความร่วมมือ จะช่วยให้การทำงานมีความชัดเจน และเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และผู้เกี่ยวข้องสามารถยอมรับสิทธิและอำนาจในการจัดการนั้นได้ด้วย

ในระบบของการทำเกษตรกรรมยั่งยืน รูปแบบของเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของแต่ละพื้นที่ ซึ่งมีสภาพแวดล้อม คุณสมบัติของดิน ภูมิอากาศ ปริมาณน้ำที่แตกต่างกัน ดังนั้นการเลือกใช้พันธุ์กรรมท้องถิ่น ก็จะมีเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ต้านทานโรค และเกษตรกรสามารถขยายพันธุ์ได้เอง เป็นการพึ่งพาตนเองแทนการใช้พันธุ์พืชหรือพันธุ์สัตว์ที่ได้รับการปรับปรุงจากบริษัท ซึ่งชุมชนจะไม่มีอำนาจในการจัดการได้อย่างเต็มที่ ที่สำคัญการดำเนินงานระบบ

เกษตรกรรมยั่งยืนจะต้องมีความหลากหลายของการผลิตในระบบซึ่งจะมีส่วน
หมุนเวียนการใช้วัตถุดิบอย่างคุ้มค่า และยังจะเป็นหลักประกันในการมีผลผลิตที่
หลากหลายด้วย

ปัจจัยความสำเร็จภายนอกชุมชน

ปัจจัยภายนอกชุมชนถือเป็นเงื่อนไขสนับสนุนองค์กรชุมชนในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัจจัยภายนอกเหล่านี้ประกอบด้วย

1. นโยบายและกฎหมาย

ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญที่บัญญัติถึงสิทธิชุมชนในการบำรุงรักษาและใช้
ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขณะที่กฎหมายระดับท้องถิ่นได้
กำหนดบทบาทและอำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการไว้
เช่นเดียวกัน ซึ่งในการดำเนินงานต้องใช้แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้น
องค์กรชุมชนจึงสามารถนำนโยบายและกฎหมายเหล่านี้มาเป็นการอ้างอิงในการ
ทำงานได้ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้องค์กรภาคีจากนอกมีความมั่นใจในการสนับสนุน
การจัดการโดยองค์กรชุมชนมากขึ้นด้วย

2. บทบาทขององค์กรพี่เลี้ยง

องค์กรพี่เลี้ยงในที่นี้ หมายถึง หน่วยงานจากภายนอกทั้งภาครัฐและภาค
เอกชนที่มีส่วนในการอำนวยความสะดวก และส่งเสริมให้เกิดกระบวนการทำงาน
หรือสนับสนุนกระบวนการทำงานของชุมชน องค์กรพี่เลี้ยงจึงเป็นได้ตั้งแต่องค์กร
พัฒนาเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหน่วยงานราชการ โดยองค์กร
พี่เลี้ยงจะมีบทบาทในการจัดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยน พูดคุย ค้นหาปัญหา และ
ร่วมกันแก้ปัญหาโดยตัวชุมชนเองเป็นผู้นำ นอกจากนี้ องค์กรพี่เลี้ยงยังมีบทบาท
ในฐานะที่ปรึกษาทางวิชาการ เช่น กรณีศูนย์กสิกรรมธรรมชาติท่ามะขามได้รับการ
สนับสนุนจากนักวิชาการในการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมให้กับสมาชิก

ในช่วงแรก การสนับสนุนชุมชนจะเริ่มจากตัวบุคคล แล้วค่อยพัฒนาไปสู่
กลไกการสนับสนุนที่เป็นระบบมากขึ้น ดังนั้นองค์กรพี่เลี้ยงจึงต้องพยายามที่จะ

เชื่อมโยงคนจากหลายส่วนหลายพื้นที่ให้เข้ามาร่วมกันทำงานอย่างครอบคลุมและเพียงพอ เพราะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือเป็นสมบัติร่วมกันของคนในสังคม

การทำงานขององค์กรพี่เลี้ยงจึงต้องทำงานอย่างรอบด้าน ให้ความสำคัญทั้งการพัฒนาคน ชุมชน และการทำงานเรื่องทรัพยากร มีความยืดหยุ่นทำความเข้าใจกับสภาพสังคมของชุมชน และจะต้องไม่จัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นใหม่ เพราะอาจจะมีผลประโยชน์ บกบาท และหน้าที่ที่ซ้ำซ้อนกับองค์กรชุมชนที่มีอยู่เดิมได้

ทั้งนี้หลักในการทำงานร่วมกันขององค์กรพี่เลี้ยง คือ การเรียนรู้ร่วมกัน และการจัดการความรู้ร่วมกัน การมีศรัทธา เชื่อมั่นและเชื่อใจกันอย่างต่อเนื่อง การสื่อสารที่เปิดเผย ความโปร่งใส ติดตามตรวจสอบร่วมกันได้ การดำเนินการตามข้อตกลง และการยอมรับในจุดแข็งจุดอ่อนของกันและกัน

3. ระบบเครือข่าย

การรวมตัวกันขององค์กรชุมชนเป็นเครือข่าย ทำให้องค์กรชุมชนมีเพื่อน เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันระหว่างชุมชน โดยสร้างเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ มีการหนุนเสริมกันและกัน การรวมกลุ่มทำให้มีอำนาจในการต่อรองที่ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่กำลังเผชิญหน้ากับปัญหาการคุกคามทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากภายนอก

ตัวอย่าง **กรณีศูนย์กสิกรรมธรรมชาติท่ามะขาม** ที่มีการแลกเปลี่ยนเทคนิควิธีการในการทำสอร์โหมนชีวภาพเพื่อฟื้นฟูดิน และ**กรณีเครือข่ายชุมชนรอบป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก** ที่มีการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการประชุมและนัดหมายการทำผลิตภัณฑ์ เช่น ยาสมุนไพร ทั้งสองกรณีนี้เป็นภาพสะท้อนที่ดีของการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

หรือในบางกรณี ระบบเครือข่ายยังเป็นกลไกในการแก้ไขความขัดแย้ง เช่น ความร่วมมือกับชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงในการกำหนดกฎระเบียบเพื่อคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงน้ำของลุ่มน้ำแม่เตี้ยะแม่แตะ

ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน คือ

1. การขาดผู้นำ

ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งถือเป็นปัจจัยบวกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน แต่ถ้าผู้นำที่ครอบงำกระบวนการกลุ่มหรือองค์กรมากเกินไปก็จะกลายเป็นปัญหาและอุปสรรคได้เช่นกัน อีกทั้งในบางกรณีของผู้นำทางการเมืองหรือนักการเมืองท้องถิ่นก็อาจนำประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มาเป็นเครื่องมือทางการเมืองเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทั้งในแง่ของการให้ความร่วมมือกับชุมชน หรือใช้อำนาจต่อชุมชน

2. ความมีอคติระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

การมีอคติระหว่างกันขององค์กรชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ นับเป็นอุปสรรคสำคัญของการสร้างความร่วมมือ ความมีอคติที่ว่านี้โดยมากจะเกี่ยวข้องกับเรื่องอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันและสิทธิการใช้ทรัพยากร

สาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดอคติขึ้นระหว่างกัน เนื่องจากในพื้นที่หนึ่งๆ มักมีบุคคล ชุมชน ภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชนต้องการใช้ประโยชน์ บ่อยครั้งสิทธิของแต่ละฝ่ายอาจจะส่งผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือกระทบกับการใช้สิทธิของผู้ที่เกี่ยวข้องฝ่ายอื่นๆ จนเกิดเป็นอคติและความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน

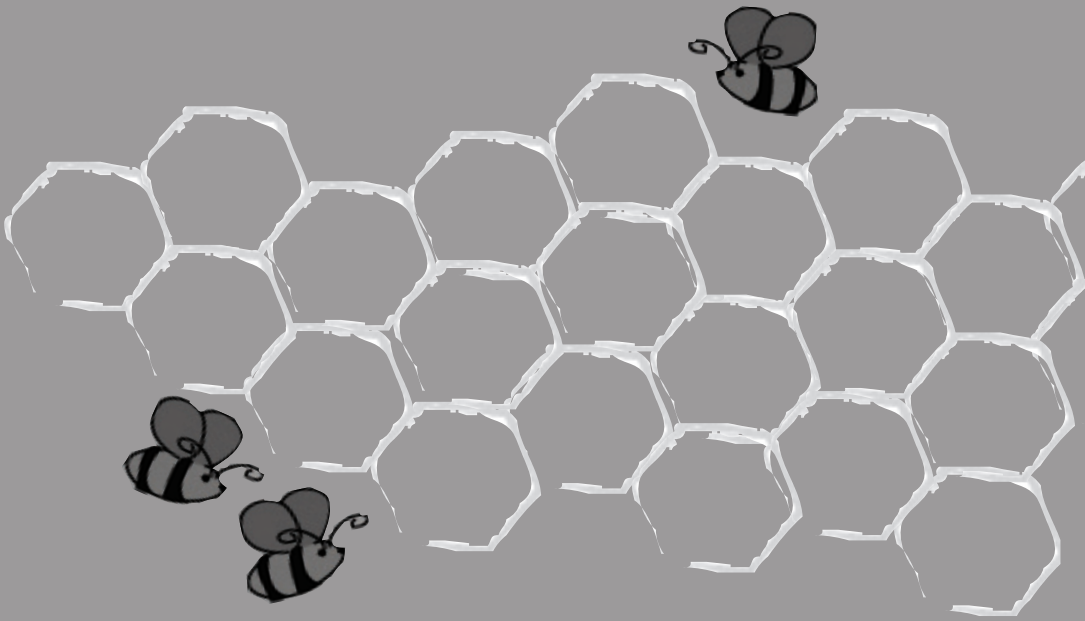
ในหลายกรณี อคติเกิดจากความคลางแคลงใจของสังคมต่อความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ส่งผลให้ชุมชนไม่สามารถเข้าถึง หรือถูกจำกัดสิทธิการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ของตนได้ ซึ่งก็รวมถึงสิทธิในการบำรุงรักษาและจัดการทรัพยากรนั้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่าอนุรักษ์

กรณีพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในรูปของเขตอุทยานแห่งชาติในลุ่มน้ำแม่เตี๊ยะแม่แตะ ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ และการจัดการที่มีจุดมุ่งหมายแตกต่างกันระหว่างชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ รวมทั้งอคติระหว่างความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ระหว่างคนต้นน้ำ และคนปลายน้ำ ทำให้แต่ละฝ่ายเกิดอคติต่อกัน นอกจากนี้ความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ระหว่างคนต้นน้ำกับคนปลายน้ำ ซึ่งต่างก็มีจุดยืนที่จะจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ จึงนำไปสู่ความขัดแย้งสะสมอยู่ยาวนาน แต่เมื่อมีกลไกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นตัวเชื่อม ปัจจุบันจึงเกิดการจัดการทรัพยากรร่วมกัน และลดอคติระหว่างกันลงได้

3. ข้อจำกัดด้านการตลาด

ในขณะที่มีการส่งเสริมจากภาครัฐ และความพยายามของชุมชนในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตในภาคเกษตรเป็นระบบเกษตรกรรมธรรมชาติพบว่า เกษตรกรยังไม่สามารถต่อรองหรือควบคุมระบบการตลาดของผลผลิตได้ เช่น กรณีการปลูกสวนปาล์มน้ำมันทางเลือกที่อำเภอคลองท่อม

เพราะกล่าวโดยหลักการแล้ว ในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรกรต้องเน้นที่การวางรากฐานระบบการผลิตที่มีความหลากหลาย ซึ่งจะสร้างสมดุลให้กับระบบโดยรวม ลดความเสี่ยงเรื่องศัตรูพืชและโรคพืช เกษตรกรมีผลผลิตสำหรับการบริโภคเป็นหลัก ส่วนที่เหลือเพื่อการออม และมีการใช้แรงงานต่อเนื่องตลอดทั้งปี อย่างไรก็ดี วิถีทางดังกล่าวค่อนข้างเป็นอุดมคติ ในทางตรงกันข้าม หากเกษตรกรนั้นทำเกษตรอินทรีย์เพื่อมุ่งการค้า ก็มักพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่สามารถพึ่งพาตนเองในระบบได้ เพราะยังคงต้องพึ่งปัจจัยภายนอก เช่น การนำเข้าปุ๋ยอินทรีย์และสารสกัดชีวภาพ ซึ่งต้องใช้ปริมาณมาก ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถควบคุมกลไกราคาผลผลิตหรือระบบตลาดได้

ส่วนที่ 2

คุณค่าที่ได้รับจากการจัดการทรัพยากร
และสิ่งแวดล้อม

คุณค่าต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนคือการที่ชุมชนพิสูจน์ตนเองได้ว่าสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

โดยมีการใช้สอยประโยชน์ ดูแลรักษา และฟื้นฟูระบบนิเวศอย่างมีคุณภาพ ทั้งระบบลุ่มน้ำ ป่าธรรมชาติ ชายฝั่ง และระบบการผลิตในภาคเกษตร ซึ่งการจัดการที่ดี จะช่วยให้ระบบนิเวศฟื้นตัว ทรัพยากรธรรมชาติคืนความอุดมสมบูรณ์ และสิ่งแวดล้อมกลับมามีคุณภาพที่ดี กล่าวคือ

ปกป้องพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติจากการถูกบุกรุก

เมื่อชุมชนจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พื้นที่ดังกล่าว จึงเสมือนกับว่ามีเจ้าของคอยเฝ้าระวังและดูแลรักษา ในหลายกรณีจึงสามารถปกป้องคุ้มครองพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติจากการถูกบุกรุกทำลายทั้งจากคนในชุมชนเองและจากบุคคลจากภายนอกชุมชน เช่น **กรณีบ้านฮ่องอ้อ** ที่ใช้วิธีการประกาศเขตอนุรักษ์ปลา เพื่อป้องกันการล่าว้างเขตแดนของนายทุนที่เข้ามาลักลอบดูดทรายนอกพื้นที่สัมปทาน **กรณีของภูถ้ำภูกระแต** การรวมตัวกันของชุมชนในการจัดการป่า ก็เพื่อปกป้องผืนป่าจากการให้สัมปทานปลูกยูคาลิปตัสของภาครัฐในอดีต และการบุกรุกพื้นที่ของนายทุนนอกพื้นที่ ส่วน**กรณีของอ่าวบ้านดอน**นั้น นอกจากการฟื้นฟูทรัพยากรประมงแล้ว ยังตั้งทีมเฝ้าระวังป้องกันการทำประมงแบบทำลายล้างในเขตชายฝั่งทะเลที่ไม่เกิน 3,000 เมตร ขณะที่กรณีของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่พวก จังหวัดแพร่ มีการจัดการป่าเพื่อป้องกันการบุกรุกป่าจากชาวบ้านด้วยตนเอง ที่ต้องการบุกเบิกพื้นที่ทำเกษตรเชิงเดี่ยวและการลักลอบตัดไม้เพื่อการอุตสาหกรรม

ทรัพยากรธรรมชาติพื้นตัว

เมื่อพื้นที่ธรรมชาติได้รับการปกป้องจากการถูกบุกรุกทำลายแล้ว และมีการจัดการที่ดี สภาพทรัพยากรธรรมชาติที่เคยเสื่อมโทรม ก็จะค่อยๆ พื้นตัว และกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ สิ่งที่เห็นได้ชัดภายหลังทรัพยากรธรรมชาติพื้นตัว คือ การมีพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์เพิ่มมากขึ้น รวมไปถึงเกิดความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่ว่าทั้งในแง่ชนิดพันธุ์ และพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิต

กรณีของกลุ่มน้ำอิงตอนล่าง ในระยะแรกที่มีการกันเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ที่เรียกว่า “วังสงวน” ก็เกิดปัญหาความไม่เข้าใจระหว่างกลุ่มทหาปลา กับกลุ่มอนุรักษ์ เพราะในเวลานั้น ปลาในแม่น้ำอิงและหนองน้ำธรรมชาติเหลืออยู่น้อย แต่เมื่อสามารถฟันฝ่าอุปสรรคตรงนั้นมาได้ และสามารถขยายเขตการอนุรักษ์พันธุ์ปลาได้ ปัจจุบันชาวบ้านจึงมีปลาให้จับเพิ่มมากขึ้น และสามารถหาปลาได้ตลอดทั้งปี จากเดิมที่เคยหาปลาได้แค่บางช่วงฤดูกาล

ในกรณีของป่าบก อย่างเช่นที่**ป่าภูถ้ำภูกระแต** ภายหลังจากที่ชาวบ้านได้ ร่วมกันฟื้นฟูดูแลป่า รวมทั้งมีการปลูกป่าเสริมด้วยนั้น ปัจจุบันพบว่าในบริเวณที่ เคยเป็นป่าเสื่อมโทรม ก็มีพันธุ์ไม้เพิ่มมากขึ้น และมีสัตว์ป่าหลายชนิดที่แทบไม่เคย พบเห็น กลับคืนสู่ป่า เช่น ตัวนัม กูเหลือม หมาจิ้งจอก กระต่าย กระแต อีเห็น และตัวเงินตัวทอง เป็นต้น

สิ่งแวดล้อมดีมีคุณภาพ

การจัดการที่ดี นอกจากจะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติกลับคืนความอุดมสมบูรณ์แล้ว ผลที่ตามมาจากการที่ระบบนิเวศมีความสมดุล คือช่วยให้สิ่งแวดล้อมมีคุณภาพที่ดีขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นอากาศที่บริสุทธิ์ขึ้น มีน้ำใสสะอาดไว้ใช้ ดินมีความอุดมสมบูรณ์ปราศจากสารพิษปนเปื้อน เป็นต้น

ตัวอย่างชุมชนที่ปลูกปาล์มน้ำมันในอำเภอคลองท่อม ภายหลังจากได้เปลี่ยนแปลงวิถีเกษตรมาเป็นการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ลดการใช้สารเคมี ทำให้สภาพดินดีขึ้น จากเดิมที่ดินเสื่อมคุณภาพ โครงสร้างดินแน่นและมีความกระด้าง และแทบไม่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ในดิน เนื่องจากเกษตรกรใช้ปุ๋ยเคมี แต่หลังจากที่เกษตรกรหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และมีการหาเศษวัสดุมาคลุมดิน พบว่าดินในสวนมีความร่วนซุย ชุ่มชื้น และมีไส้เดือนเพิ่มมากขึ้น

ส่วนกรณีศูนย์ขยะรีไซเคิลเครือข่ายหลักสี่-ดอนเมือง การทำธุรกิจขยะรีไซเคิลของชุมชน ช่วยให้ชุมชนเกิดความสะอาด น่าอยู่ น่ามอง กลิ่นเหม็นที่เคยเป็นปัญหาก็ลดลง

คุณค่าต่อวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรม

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน นอกจากจะส่งผลดีต่อระบบนิเวศแล้ว ยังเป็นการปรับปรุงวิถีชีวิต ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงทางด้านอาหารและพลังงาน มีน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภคอย่างพอเพียง ตลอดจนมีการสืบสานวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งถือเป็นรากฐานการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น

สร้างความมั่นคงทางอาหาร

ชุมชนที่อยู่ใกล้ป่าสามารถเข้าไปเก็บหาอาหารจากป่าได้โดยตรง เช่น ชุมชนบ้านดง แห่งป่าชุมชนบ้านดง หรือ ชุมชนโนนศิลา แห่งป่าภูถ้ำภูกระแต สามารถเข้าไปเสาะหาอาหารในป่า ทั้งผักป่า หน่อไม้ เห็ด สัตว์ขนาดเล็ก และแมลงต่างๆ หลายชนิด โดยมีการหมุนเวียนประเภทของอาหารตามฤดูกาล

ชุมชนที่อยู่ใกล้แม่น้ำ เช่น ชุมชนฮ้องฮ้อที่อยู่ติดแม่น้ำมูล ชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำอิง ชุมชนริมแม่น้ำประแสร์ ชุมชนเหล่านี้มีวิถีชีวิตแบบชาวประมงพื้นบ้าน โดยหา กุ้ง หาลา หาทอย ได้เหมาะสมกับสภาพลำนน้ำ กรณีของแม่น้ำประแสร์นั้น ภายหลังจากที่ทรัพยากรธรรมชาติได้รับการฟื้นฟู ก็มีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยกว่า 50 ราย ที่ตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพจากการรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม หวนกลับมาประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านอีกครั้ง

สำหรับชุมชนชายฝั่งทะเล เช่น อ่าวบ้านดอน และคลองตำหรุ ชุมชนก็ได้พึ่งพาแหล่งอาหารจากป่าชายเลน และบริเวณชายฝั่งทะเล ทั้งกุ้ง หอย ปู และปลา

ส่วนระบบนิเวศเกษตร ชุมชนที่หันเหจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวมาสู่การทำเกษตรเพื่อพึ่งพาตนเองเป็นหลัก มีการปลูกพืชผักหลากหลายชนิดมีการทำสวน ขุดบ่อเลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ วัว และแพะ ซึ่งถือเป็นหลักประกันเบื้องต้นว่าจะมีอาหาร ถึงแม้ว่าราคาผลผลิตในปีนั้นจะตกต่ำก็ตาม ตัวอย่างครอบครัวเกษตรในลุ่มน้ำหลังสวน พบว่ามีการปลูกผักพื้นบ้าน เช่น ต้นผักเหลียง ซึ่งเพียงพอที่จะเป็นอาหารบริโภคทั้งชุมชน และเหลือขายอีกด้วย

เพิ่มความมั่นคงด้านพลังงาน

สำหรับชุมชนในชนบท เชื้อเพลิงที่ใช้ในครัวเรือนที่สำคัญ คือ ไม้พืน รวมทั้งชีวมวลต่างๆ ซึ่งชาวบ้านสามารถเก็บหาได้จากแหล่งธรรมชาติ หรือจัดการหมุนเวียนได้ในระดับชุมชน เช่น ชุมชนโนนศิลา และชุมชนที่อยู่รอบป่าภูถ้ำภูกระแตยังได้พึ่งพาอาศัยเก็บพืนเพื่อใช้ในครัวเรือน ลดการพึ่งพาก๊าซหุงต้มที่ต้องซื้อจากตลาดได้ปีละไม่น้อย กรณีศูนย์กสิกรรมธรรมชาติท่ามะขามมีการนำมูลสัตว์ และเศษพืชผักมาหมุนเวียนผลิตเป็นก๊าซชีวภาพ ซึ่งเพียงพอต่อการใช้ในครัวเรือนได้

กรณีสวนปาล์มน้ำมัน อำเภอลองท่อม สมาชิกกลุ่มเกษตรกรทางเลือกได้ริเริ่มแนวคิดในการสกัดน้ำมันปาล์มเป็นเชื้อเพลิง เพื่อใช้ในชุมชนท้องถิ่นต่อไป ซึ่งปัจจุบันอยู่ในระหว่างการพัฒนาความรู้เชิงเทคนิค

เพิ่มความมั่นคงด้านน้ำ

น้ำเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อชุมชนอย่างยิ่ง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะลุ่มน้ำและป่าชุมชน ถือเป็นการสร้างมั่นคงด้านน้ำให้กับชุมชนทั้งในแง่แหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และใช้ในการทำเกษตร หลายชุมชนพบว่า มีการนำน้ำจากแหล่งธรรมชาติมาทำประปาภูเขา เช่น ชุมชนในลุ่มน้ำหลังสวน และชุมชนในตำบลบ้านดงที่ได้รับบริการระบบน้ำประปาภูเขาโดยมีต้นทุนค่าใช้จ่ายต่ำกว่าระบบประปาหมู่บ้านหรือประปาภูมิภาคมาก เป็นต้น

สืบสานวัฒนธรรมประเพณี

วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นครอบคลุมระบบความคิด จิตสำนึก ระบบศีลธรรม ระบบคุณค่า และพฤติกรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน ถือเป็นการรื้อฟื้นวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นให้กลับคืนมา ซึ่งสะท้อนอยู่ในมิติความสัมพันธ์ 3 ลักษณะ คือ

มิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์นี้สะท้อนออกมาในรูปของวิถีชีวิตและระบบการผลิตที่สอดคล้องกับฤดูกาลนำไปสู่วัฒนธรรมการกินอาหารพื้นบ้านตามฤดูกาล การใช้สมุนไพร และพฤติกรรมในการดูแลปกป้อง และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

มิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์นี้แสดงออกผ่านการทำพิธีกรรมต่างๆ ตามความเชื่อ เช่น พื้นที่ป่าชุมชนแม่ต้า บริเวณต้นน้ำแม่อิง จะมีการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ และมีการประยุกต์ใช้พิธีกรรมทางศาสนาพุทธในทางสัญลักษณ์ เพื่อสร้างการมีส่วนร่วม เช่น พิธีบวชป่า การสืบทอดแม่น้ำ การปลูกไม้มงคล การทำพิธีไหว้ส่วนหลังเก็บเกี่ยวผลผลิต เป็นต้น

มิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน แสดงออกผ่านการสร้างองค์กรชุมชน หรือการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น การร่วมมือกันจัดการทรัพยากรของคนต้นน้ำ กับปลายน้ำ หรือคนที่อยู่ในภูมิโนเวศเดียวกัน การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มครู กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

เสริมระบบสวัสดิการชุมชน

จากกรณีศึกษา พบว่าในบางพื้นที่มีการจัดตั้งระบบสวัสดิการชุมชนเกิดขึ้น เช่น กรณีพื้นที่ลุ่มน้ำอิงตอนล่าง มีระบบประมูลการจับปลาในแหล่งน้ำสาธารณะ โดยนำเงินที่ได้ไปใช้เพื่อประโยชน์สาธารณะ ขณะที่ในบางพื้นที่ มีการจัดสรรงบประมาณจากกลุ่มทางสังคม เพื่อนำมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เช่น กรณีลุ่มน้ำหลังสวน มีการนำผลกำไรของกลุ่มออมทรัพย์ มาใช้บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การสร้างควมหวังใจต่อคนรุ่นต่อไป

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากจะเกิดประโยชน์ต่อชุมชน และสังคมในปัจจุบันด้วยแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าคนรุ่นปัจจุบันมีความรับผิดชอบและความตระหนักต่อนาคตของอนุชนคนรุ่นต่อไปด้วย

คุณค่าต่อองค์กรชุมชน

องค์กรชุมชน ถือเป็นสถาบันทางสังคมที่มีกลไกการดำเนินงาน มีการกำหนดกฎเกณฑ์หรือกติกาเพื่อเชื่อมโยงระหว่างระบบนิเวศกับระบบสังคมและเศรษฐกิจ ทำหน้าที่จัดสรรการใช้ประโยชน์ทรัพยากรตลอดจนสร้างแรงจูงใจให้สมาชิกชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ

เดิมองค์กรชุมชนอาจจะไม่มีโครงสร้างที่ชัดเจน แต่เมื่อมีกระบวนการรวมตัวกันมีวิถีปฏิบัติพื้นฐานร่วมกัน และดำเนินการได้ ดังนั้นเมื่อองค์กรชุมชนดำเนินกิจกรรมไปได้สักระยะหนึ่ง จึงค่อยๆ มีความเป็นทางการมากขึ้น จากนั้นบทบาทขององค์กรชุมชนก็จะเป็นที่ยอมรับมากขึ้น ทั้งจากการยอมรับกันเองภายในชุมชน และจากองค์กรภายนอก เช่น หน่วยงานราชการ และภาคธุรกิจ เป็นต้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงมีคุณค่าต่อองค์กรชุมชน คือ

พัฒนาการเรียนรู้

ช่วยพัฒนาสมาชิกชุมชนให้เรียนรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จนเกิดความรู้ ทักษะความเชี่ยวชาญไม่ว่าจะเป็น การจัดการป่าชุมชน การจัดการลุ่มน้ำ การพัฒนาระบบเกษตรกรรมธรรมชาติ การจัดการขยะชุมชน การจัดการกองทุน หลายชุมชนพัฒนาองค์ความรู้ของตนเองขึ้น เกิดความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น นับเป็นการสร้างทุนทางมนุษย์ที่สำคัญ

เสริมสร้างเครือข่าย

ไม่เพียงแต่เครือข่ายระดับชุมชน หรือในระดับภูมิภาคเดียวกันเท่านั้น องค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมากนั้นยังสามารถสร้างเครือข่ายระดับภาค และระดับประเทศ ซึ่งถือเป็นการสร้างพื้นที่ในสังคมให้แก่

ชุมชนท้องถิ่น และช่วยให้การนำเสนอประเด็นต่อระดับนโยบายของชุมชนมีพลังมากยิ่งขึ้น

พัฒนาองค์ความรู้

โดยทั่วไปองค์กรชุมชน หรือผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มักกำหนดให้มีการประชุมประจำเดือน เพื่อสรุปบทเรียน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งนำไปสู่การปรับกลยุทธ์การทำงานอย่างเท่าทันผลที่ตามมาคือมีการพัฒนาองค์ความรู้เฉพาะถิ่นเกิดขึ้น

ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานอื่น

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งจริงจึงจะทำให้ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานภายนอก ดังจะเห็นได้จากการได้รับรางวัลต่างๆ การได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน การได้รับการสนับสนุนเทคโนโลยีและความรู้ แล้วเมื่อความสัมพันธ์ของชุมชนกับองค์กรภายนอกนี้ดีขึ้น ก็จะมีผลต่อการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่องค์กรชุมชนมากขึ้น ขณะเดียวกันสมาชิกชุมชนก็มีความมั่นใจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คุณค่าต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและหน่วยงานอื่น

การเชื่อมโยงระหว่างชุมชนและหน่วยงานภายนอก ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ นับเป็นคุณค่าที่เกิดจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน ที่ช่วยเพิ่มคุณค่าให้แก่ทุนทางสังคม การรวมกลุ่มช่วยเหลือกันและกัน ความร่วมมือนี้เกิดขึ้นได้ในหลายลักษณะ คือ

ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับชุมชน เช่น กรณีป่าภูถ้ำภูกระแต มีการร่วมมือกันจัดการทรัพยากรระหว่างชุมชนรอบป่าและชุมชนที่อยู่ในพื้นที่รับน้ำบึงละหานนา เช่นเดียวกับลุ่มน้ำประแสร์ที่องค์กรชุมชนมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในพื้นที่ 5 ตำบลเพื่อดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์และในพื้นที่อ่าวบ้านดอน มีการร่วมมือกันของกลุ่มประมงพื้นบ้านตลอดแนวเลี้ยวพระจันทร์ของอ่าว ซึ่งครอบคลุม 4 อำเภอในจังหวัดสุราษฎร์ธานี

ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรท้องถิ่น เช่น กรณีพื้นที่หาดทอง องค์การบริหารส่วนตำบลมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขและทำงานร่วมกับชุมชน

ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น กรณีการจัดการน้ำที่ลุ่มน้ำแม่เตี้ยแม่แตง ที่มีการประสานงานกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ ทำหน้าที่เฝ้าระวังและจัดการลุ่มน้ำด้วย ขณะที่พื้นที่บ้านฮ้องอ้อ หน่วยงานราชการให้การสนับสนุนชุมชนในการทำกิจกรรมอนุรักษ์พันธุ์ปลาทุกปี รวมถึงกรมประมงยังได้สนับสนุนพันธุ์ปลาเพื่อปล่อยลงสู่แม่น้ำมูล

ความร่วมมือระหว่างชุมชนกับภาครัฐ เช่น กรณีศูนย์กิจกรรม
ธรรมชาติท่ามะขาม มีการร่วมมือกับคำแสตร์สอร์ต ในการขยายผลงานด้าน
เกษตรกรรมปลอดภัย

ยิ่งไปกว่านั้น ความร่วมมือมีได้จำกัดเพียงในลักษณะทวิภาคีเท่านั้น เพราะ
หลายกรณีมีความร่วมมือกันหลายภาคส่วน เช่น กรณีลุ่มน้ำหลังสวน มีการจัด
กิจกรรมและตั้งองค์กรที่เชื่อมร้อยความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่างๆ อาทิ ชุมชน
โรงเรียน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน
 เป็นต้น เช่น การจัดกิจกรรมอนุรักษ์ลำน้ำด้วยงานประเพณีท้องถิ่น ซึ่งมีองค์กร
หลายภาคส่วนร่วมกันจัดงาน

มูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ในการใช้ ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงของชุมชน

ทรัพยากรธรรมชาติ คือ ฐานการดำรงชีวิตของคน การประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงของชุมชนในพื้นที่กรณีศึกษา มีบทบาทที่สำคัญทางด้านเศรษฐกิจของครอบครัว และชุมชน ด้านการประกอบอาชีพทั้งในฐานะที่เป็นรายได้หลัก รายได้เสริมนอกภาคการเกษตร และลดรายจ่ายด้านอาหารประจำวัน ลดค่าใช้จ่ายปัจจัยการผลิตการเกษตร ทำให้ชาวบ้านมีความกินดีอยู่ดีขึ้นได้ จากกรณีศึกษา 25 พื้นที่ พบว่าการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงของชุมชน ครอบคลุมการเก็บหาของป่า การทำประมงพื้นบ้าน การทำประมงชายฝั่ง การเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ป่า การใช้น้ำ การประมงพื้นบ้าน และการทำนาเกลือ

การประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ในการใช้ประโยชน์ทางตรงคิดคำนวณโดยอิงมูลค่าในตลาดท้องถิ่นเป็นหลัก กรณีที่มีการหักต้นทุนค่าใช้จ่ายจะระบุว่าเป็นการประเมินมูลค่าสุทธิ สำหรับกรณีที่ไม่สามารถตรวจสอบต้นทุนหรือค่าใช้จ่ายได้จะระบุว่าเป็นมูลค่า(ไม่สุทธิ) อย่างไรก็ตาม ภายใต้อำนาจจำกัดในการศึกษา จึงมีการประเมินมูลค่าการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงของชุมชนเฉพาะผลผลิตที่สำคัญบางชนิดเท่านั้น

สร้างรายได้หลัก

จากพื้นที่กรณีศึกษา พบว่า มีหลายชุมชนที่สร้างรายได้หลักจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทางตรง ซึ่งนับเป็นเหตุผลที่สำคัญของชุมชน ในการปกป้องจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ตัวอย่างของชุมชนที่มีรายได้หลักจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทางตรง ดังนี้

การทำประมงน้ำจืดที่บ้านฮ่องอ้อ ตำบลท่าช้าง อำเภอสว่างวีระวงศ์ จังหวัดอุบลราชธานี ประชากรทั้ง 39 หลังคาเรือน ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ทยอยหันมาจับน้ำจืดเป็นหลักเฉพาะในปี 2550 ปริมาณสัตว์น้ำ เช่น ปลาไน ปลาค้าว ปลาตองกราย และกุ้งก้ามกรามที่จับได้รวมถึง 29,240 กิโลกรัม ครั้วเรือนมีรายได้เฉลี่ยจากการทำประมงพื้นบ้านโดยไม่หักค่าแรงงาน 56,463 บาท/ครั้วเรือน/ปี จากการประเมินมูลค่าการจับสัตว์น้ำของชุมชนทั้งหมด(ไม่สุทธิ) 2,834,710 บาท และเมื่อหักต้นทุน เช่น ค่าแรงงาน ค่าลิกหรือเรือ น้ำมันเชื้อเพลิง เครื่องมือจับสัตว์น้ำ แล้วมีมูลค่าที่ได้จากการจับสัตว์น้ำสุทธิ 1,123,117 บาท

สรุปมูลค่าการจับสัตว์น้ำ บ้านฮ่องอ้อ จังหวัดอุบลราชธานี ปี 2550

ชนิด	ปริมาณผลผลิต (ก.ก.)	มูลค่า (บาท)
ปลาขนาดกลาง - ใหญ่	23,284	1,758,440
ปลาขนาดเล็ก	3,120	2,93,3700
กุ้งก้ามกราม	2,836	779,900
รวมมูลค่า (ไม่สุทธิ)		2,834,710

รายละเอียดมูลค่าการจับสัตว์น้ำ บ้านฮ่องอ้อ จังหวัดอุบลราชธานี ปี 2550

ลำดับ	ประเภท	ปริมาณผลผลิต (ก.ก.)	ราคา (ปริมาณ/ก.ก.)	มูลค่า (บาท)
	ปลาขนาดกลาง - ใหญ่			
1.	ปลาไน	8,970	50	448,500
2.	ปลาโจก	3,393	100	339,300
3.	ปลาปาก	1,770	45	77,400
4.	ปลาค้าว	1,583	150	237,450
5.	ปลาปิ้ง	1,455	120	174,600
6.	ปลาตะเพียนยาว	2,714	40	108,560
7.	ปลาเค็ง	1,640	150	245,000
8.	ปลาตองกราย	1,809	70	125,630
	ปลาเล็ก			
9.	ปลากด	1,560	100	155,000
10.	ปลาหมอ	891	120	105,920
11.	ปลาตอง	669	50	33,450
	กุ้ง			
12.	กุ้งก้ามกราม	2,836	275	779,900
	รวม	29,240		2,834,710
	ต้นทุน (รวมค่าแรงงาน เรือ น้ำมัน เครื่องมือจับสัตว์น้ำ)			1,711,593
	มูลค่าสุทธิ (บาท)			1,123,117

- หมายเหตุ
1. จำนวนครัวเรือน 39 ครัวเรือน
 2. ต้นทุนค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านเฉลี่ย 43,887 บาท/ครัวเรือน/ปี

การเก็บข้อมูลจากแพริบซื้อสัตว์น้ำในพื้นที่อ่าวบ้านดอนในจังหวัด
สุราษฎร์ธานี พบว่าในรอบปี 2550 มูลค่าเฉพาะการรับซื้อปูทะเล ทั้งปูดำและปู
ขาวซึ่งเป็นสัตว์น้ำที่ต้องพึ่งพาอาศัยป่าชายเลนในการวางไข่และเป็นแหล่งอนุบาล
ในช่วงวัยอ่อน มีมูลค่ารวม 187,480,000 บาท

การศึกษาข้อมูลกลุ่มผู้เลี้ยงปลากระพงในกระชังพื้นที่ลุ่มน้ำประแสร์
จังหวัดระยอง ระหว่างปี 2550 - 2551 พบว่าตลอดแม่น้ำประแสร์มีเกษตรกรที่เลี้ยง
ปลากระพงในกระชังจำนวน 50 ครอบครัว แต่ละครอบครัวมีกระชัง 6-8 กระชัง
รวม 400 กระชัง ขนาดของกระชังตั้งแต่ 30.6 ลูกบาศก์เมตร ($3.5 \times 3.5 \times 2.5$
เมตร) ถึงขนาด 40 ลูกบาศก์เมตร ($4 \times 4 \times 2.5$ เมตร) สามารถเลี้ยงปลาได้ปีละ
2 รุ่น ผลผลิตรวม 64,000 กิโลกรัม เกษตรกรมีรายได้เฉลี่ยจากการเลี้ยง
ปลาในกระชังโดยไม่หักค่าแรงงานในครัวเรือน 68,853.44 บาท/ครัวเรือน/ปี
รวมมูลค่าการเลี้ยงปลากระพงในแม่น้ำประแสร์ในรอบ 1 ปี 12,800,000 บาท
และเมื่อหักต้นทุนค่าอาหาร ยารักษาโรคปลา ค่าไฟฟ้า และวัสดุอุปกรณ์ คิดเป็น
มูลค่าที่ได้จากการเลี้ยงปลากระพงในกระชัง 3,442,672 บาท/ปี

บ้านดอนมะกอก ตำบลปากน้ำประแส อำเภอกแส จังหวัดระยอง ประกอบอาชีพหลักในการทำประมงพื้นบ้านในแม่น้ำประแสร์ ป่าชายเลน และพื้นที่ชายฝั่ง โดยมีความหลากหลายของเครื่องมือในการจับสัตว์น้ำทั้งกุ้ง หอย ปู ปลา ขึ้นกับฤดูกาล ชนิดสัตว์น้ำ ลักษณะพื้นที่ ในการศึกษาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงเฉพาะการใช้วนปู ลอบปู วนปลากด และโพงพาง พบว่าในรอบ 1 ปี ประมงพื้นบ้านสร้างรายได้หลักโดยใช้เครื่องมือ 4 ประเภทดังกล่าว มีมูลค่าสุทธิ 1,843,380 บาท

มูลค่าจับสัตว์น้ำจากการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน
บ้านดอนมะกอก จังหวัดระยอง ปี 2550

ประเภท	จำนวนผู้ใช้ประโยชน์ (ครัวเรือน)	ปริมาณผลผลิต (ก.ก.)	มูลค่า (บาท)
วนปู	10	480	464,000
ลอบปู	4	480	166,880
วนปลากด	10	192	112,500
โพงพาง (คำนวณเฉพาะ กุ้งตะกาด กุ้งขาว กุ้งช่ควาย)	8 (รวม 24 หัว)	600	1,100,000
มูลค่าสุทธิ			1,843,380

ลดรายจ่าย สร้างรายได้เสริม หรือเป็นแหล่งเงินออม

ความสามารถในการลดรายจ่ายของครัวเรือนมีผลต่อเศรษฐกิจครัวเรือนและชุมชนในภาพรวม ในขณะที่การประกอบอาชีพการเกษตรกรรมนั้นมีความเสี่ยงในเรื่องของผลผลิตที่ได้ ภัยธรรมชาติ โรคแมลง ศัตรูพืช ความเสี่ยงเรื่อง รายได้จากราคาผลผลิตที่ไม่แน่นอน ราคาต้นทุนปัจจัยการผลิต ขึ้นกับกลไกตลาดที่เกษตรกรยังไม่สามารถกำหนดได้ หรือบางพื้นที่ชุมชนจะทำการผลิตเพื่อการยังชีพสำหรับการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงจึงมีส่วนในการ

ลดรายจ่าย สร้างรายได้เสริมและเป็นแหล่งเงินออมที่สำคัญของชาวบ้านที่สามารถนำมาใช้ในยามจำเป็นได้

ในพื้นที่ลุ่มน้ำหลังสวน ชุมชนพึ่งพิงป่าทั้งเนื้อไม้เพื่อการสร้างหรือซ่อมแซมบ้านเรือน ไม้ใช้สอย การใช้น้ำ การใช้สมุนไพร การเก็บหาพืชผักป่าและสัตว์ขนาดเล็กเพื่อเป็นอาหาร รวมทั้งขายภายในชุมชน จากข้อมูลพบว่าในรอบปี 2550 - 2551 ชาวบ้านในพื้นที่มีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางตรง เฉพาะการเก็บหาผักพื้นบ้านเพื่อใช้เป็นอาหาร เช่น ผักเหริ่ง ผักกูด ลูกเนียง ลูกเหริ่ง รวมทั้งการจับกบ ปลา หอย บ้านบกไฟ ตำบลปากทรง อำเภอยะตะ จังหวัดชุมพร รวมมูลค่า(ไม่สุทธิ) 3,945,000 บาท

บ้านปากทรง บ้านนาอีสานและชุมชนใกล้เคียง จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้ใช้ประโยชน์ทางตรงจากพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด จากข้อมูลการเก็บหาของป่า ครอบคลุมผักป่า เช่น ตั้ว หวาย กะพ้อ เห็ด กระเจียว กุ่มน้ำ ผักหนาม ผักกูด ผักแส ผีผวน ผลไม้ป่า เช่น เงาะป่า มะพลับป่า มะหวด สารภี คอแลน ลางสาดป่า ตามแต่ฤดูกาลตลอดทั้งปี รวมทั้งมีการเก็บสมุนไพร เช่น ม้ากระทืบโรง และ โศคลาน และเมล็ดพันธุ์ไม้ป่า เช่น มะพลับ มะค่า ประยงค์ จันทน์แดง ฯลฯ มาเพาะพันธุ์จำหน่าย สามารถลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน เฉลี่ย ครัวเรือนละ 3,394 บาท รวมมูลค่า 767,065 บาท/ปี

สรุปมูลค่าการเก็บหาผลผลิตจากป่าบ้านนาอีสานและชุมชนใกล้เคียง จังหวัดฉะเชิงเทรา ปี 2550

ชนิด	จำนวนผู้ใช้ประโยชน์ (ครัวเรือน)	ปริมาณผลผลิต (ก.ก.)	มูลค่า (บาท)
ผักป่า	226	4,160	153,975
ผลไม้ป่า	226	3,238	63,330
เห็ด	3	678	54,240
หวาย/กะพ้อ	226	916	18,320
สีเสียด	3	6,240	187,200
สมุนไพร	22	700	140,000
เมล็ดพันธุ์ไม้ป่า	10	500.	150,000
รวมมูลค่า (ไม่สุทธิ)			767,065

รายละเอียดมูลค่าการเก็บหาผลผลิตจากป่า บ้านนาอีสานและชุมชนใกล้เคียง
จังหวัดฉะเชิงเทรา ปี 2550

ลำดับ	ชนิด	จำนวน ผู้ใช้ประโยชน์ (ครัวเรือน)	ปริมาณ ผลผลิต (ก.ก.)	ราคา (บาท/ ก.ก.)	มูลค่าไม่สุทธิ (บาท)
	พืช/ผักป่า				
1.	ตัว	226	1,356	50	67,800
2.	กระเจียว	226	270	50	13,500
3.	กุ่มน้ำ	90	540	50	27,000
4.	ผักหนาม	90	540	25	13,500
5.	ผักกูด	90	540	25	13,500
6.	ผักแส	90	13.5	50	675
7.	ผั่วน	45	900	20	18,000
8.	หวาย/กะป้อ	226	916	20	18,320
9.	สีเสียด	3	6,240	30	187,200
10.	เห็ด	3	678	80	54,240
	ผลไม้ป่า				
11.	เงาะป่า	180	612	20	12,240
12.	มะไฟ	68	44	10	440
13.	มะพลับป่า	22	1,695	20	33,900
14.	มะหวด	113	678	20	13,560
15.	สารภี	226	110	10	1,100
16.	คอแลน	22	44	10	440
17.	ลางสาดป่า	22	55	30	1,650
	สมุนไพร				
18.	น้ำกระเทียมโอง	22	700	100	70,000
19.	โคคลาน	10	700	100	70,000
	เมล็ดไม้				
20.	เมล็ดไม้: มะพลับ มะค่า, ประยงค์, จันทนา, ตัว, เกด, จันทนดง ฯลฯ	10	500	300	150,000
	รวม				767,065

บ้านต้าใน ตำบลบ้านต้า อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ประชากร 201 ครัวเรือน มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง จากการเก็บหาผลผลิตจากป่าหลากหลายชนิด ได้แก่ ผักป่า 42 ชนิด เช่น ผักกูด ชะอมป่า หยวกกล้วย ผักหวาน ผลไม้ป่า 20 ชนิด เช่น มะม่วง มะไฟ มะแฟน กะท้อน ลูกหว่า เห็ด 18 ชนิด เช่น เห็ดขอนขาว เห็ดหล่ม เห็ดถอบ เห็ดหูหนู แมลง 16 ชนิด เช่น หนอนไม้ไผ่ แมงมัน ผึ้ง กว่าง แมงจอน ของป่า 6 ชนิด เช่น กล้วยาคา ดอกกล้วยา ส้มป่อย ใบตอง ดอกกลแล้ง สมุนไพโร 44 ชนิด เช่น ฮ้อสะพายควาย กำลังช้างเผือก โตไม้รูลัม และสัตว์ป่า 26 ชนิด เช่น หมูป่า เก้ง ไก่ งูสิงห์ แลน พังพอน นก ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับฤดูกาลในรอบปี ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนำผลผลิตจากป่ามาบริโภค แต่ถ้าผลผลิตได้มีมากก็จะนำไปขายทั้งในและนอกชุมชน หรือแปรรูปเพื่อบริโภคและขาย เช่น หน่อไม้ดอง หน่อไม้อัดปืบ จากการศึกษาพบว่าในรอบ 1 ปี นอกเหนือจากการบริโภคในครัวเรือนแล้ว ผลผลิตจากป่าสร้างรายได้เสริมให้แก่ชาวบ้านเป็นมูลค่าอย่างน้อย (ไม่สุทธิ) 346,000 บาท

พื้นที่ป่าชุมชนบ้านดง ตำบลบ้านดง อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ประชาชนในพื้นที่ได้ใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม น้ำประปาภูเขาจากแหล่งต้นน้ำ สำหรับประชากร 571 ครัวเรือน ใน 6 ชุมชน ซึ่งเสียค่าใช้จ่ายปีละ 100 บาท/ครัวเรือน/ปี เป็นการลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือนได้มากเมื่อเปรียบเทียบกับระบบประปาหมู่บ้านและระบบประปาภูมิภาค

จากข้อมูลการเก็บหาผลผลิตจากป่าของบ้านดง บ้านนาซาน บ้านเนินพยอม และบ้านท่าสวนยา พบว่ามีการเก็บหาผลผลิตจากป่าที่สำคัญ ได้แก่ ไม้ไผ่ใช้สอย เช่น ไม้ตอก ไม้ทำหลักพริก ไม้ก้อหญ้า ไม้ล้อมรั้ว รวมทั้งหน่อไม้ พืช/ผักป่า เช่น ผักกูด ผักหนาม เพกา เห็ด เช่น เห็ดโคน เห็ดลม เห็ดระโงก ราคาที่ซื้อขายผลผลิตจากป่าในชุมชนจะมีราคาต่ำกว่าราคาที่ต้องซื้อจากนอกชุมชนมาก จึงเป็นการลดต้นทุนในการซื้อปัจจัยการผลิตด้านการเกษตร และการซื้ออาหารบริโภค

พื้นที่ป่าภูถ้ำ ภูกระแต จังหวัดขอนแก่น เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ของชุมชนที่อยู่รอบป่า จากการสำรวจข้อมูลการเลี้ยงวัวในป่าปี 2550 ของบ้านน้ำซับ บ้านโนนศิลา บ้านโสกน้ำขาว บ้านโคกใหญ่ บ้านป่าไม้งาม และบ้านแสงอรุณ รวม 421 ครัวเรือน มีผู้นำวัวไปเลี้ยงในป่าในช่วงเดือนมิถุนายน-เดือนตุลาคม จำนวน 346 ครัวเรือน จำนวนวัว 2,075 ตัว

เฉพาะบ้านโนนศิลา ตำบลแวงน้อย อำเภอแวงน้อย จังหวัดขอนแก่น มีผู้นำวัวไปเลี้ยงในป่าจำนวน 50 หลังคาเรือน จำนวนวัว 350 ตัว สามารถลดค่าใช้จ่ายในการซื้อหญ้าให้วัวได้ 816,200 ก.ก. เป็นมูลค่า 1,632,000 บาท การเลี้ยงวัวจึงเป็นเสมือนธนาคารออมเงินของคนในชุมชน และเมื่อวัวโตเต็มที่และมีความจำเป็นในการใช้เงินก็จะนำไปขายได้

นอกจากนั้น บ้านโนนศิลาซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ติดพื้นที่ป่า มี 90 หลังคาเรือนได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางตรงจากการเก็บหาผลผลิตจากป่าในรอบปี 2550 การใช้ไม้พื้น ถ่าน พืชและผักป่า 6 ชนิด เช่น ผักหวาน ผักติ้ว มันเพิ่ม ดอกกระเจียว ผักสาบ เห็ด 6 ชนิด เช่น เห็ดตะไค เห็ดผึ้ง เห็ดระโงก เห็ดปลวก สัตว์ป่าและแมลง 6 ชนิด เช่น แย้ง อี้อ่าง แมงแคงป่า และพืชสมุนไพรทั่วไป รวมมูลค่าการใช้ประโยชน์ทางตรงจากผลผลิตจากป่า (ไม่สุทธิ) 332,710 บาท/ปี แต่เมื่อหักค่าใช้จ่ายแรงงาน ค่าเดินทาง ค่าวัสดุอุปกรณ์แล้วจะมีมูลค่าสุทธิ 284,739 บาท/ปี

สรุปมูลค่าการใช้ประโยชน์และเก็บหาผลผลิตจากป่า บ้านโนนศิลา
จังหวัดขอนแก่น ปี 2550

ชนิด	จำนวนผู้ใช้ประโยชน์ (ครัวเรือน)	ปริมาณผลผลิต (ก.ก.)	มูลค่าสุทธิ (บาท)
หญ้าสำหรับวัว	50	186,200	1,632,400
ไม้ใช้สอย ฟืน ถ่าน	6	2,400	11,370
พืชผักป่า	57	950	54,366
เห็ด	85	1,180	113,416
สัตว์ป่า นก แมลง	85	874	104,012
สมุนไพร	2	100	1,575
รวมมูลค่า (สุทธิ)		5,504	284,739

รายละเอียดมูลค่าการเก็บหาผลผลิตจากป่าเพื่อการบริโภคและขาย บ้านโนนศิลา
จังหวัดขอนแก่น ปี 2550

ลำดับ	ชนิด	จำนวน ผู้ใช้ (ครัวเรือน)	ปริมาณ ผลผลิต (ก.ก.)	ราคา (บาท/ ก.ก.)	มูลค่า ไม่สุทธิ (บาท)	ต้นทุน (บาท)	มูลค่าสุทธิ (บาท)
ไม้							
1.	ไม้พืน ถ่าน เชื้อเพลิง	6	2,400	5	12,000	630	11,370
พืช/ผักป่า							
2.	ผักหวาน	17	180	200	36,000	1,372.35	34,628
3.	ผักติ้วป่า	38	90	50	4,500	1,144.87	3,355
4.	มันเพิ่ม	1	300	25	7,500	2,972.50	4,528
5.	ดอกกระเจียว	26	90	50	4,500	990.94	3,509
6.	ผักสาบ	8	59	80	4,720	879.06	3,841
7.	ผักอุบอับ	26	70	15	1,050	998.75	51
8.	พืชผักป่าอื่นๆ	57	161	40	6,440	1,985.39	4,455
เห็ด							
9.	เห็ดตะไค	29	108	200	21,600	943.1	20,657
10.	เห็ดผึ้ง	60	85	200	17,000	1,286.33	15,714
11.	เห็ดระโงก	34	57	150	8,550	782.16	7,768
12.	เห็ดปลวก	23	180	50	9,000	650.76	8,349
13.	เห็ดเผาะ	30	70	125	8,750	713.75	8,036
14.	เห็ดทั่วไป	85	680	81	55,080	2,187.50	52,893
สัตว์ป่า / นก / แมลง							
15.	แย้	45	51	120	6,120	1,460.50	4,660
16.	อึ่งอ่าง	85	450	120	54,000	23,851.62	30,148
17.	ไข่มดแดง	35	200	200	40,000	1,164.29	38,836
18.	จิ้งโกร่ง	20	68	300	20,400	931.5	19,469
19.	ตุ๊กแก	7	60	150	9,000	2,307.86	6,692
20.	แมงแคงป่า	15	45	100	4,500	292.5	4,208
21.	พืชสมุนไพร ทั่วไป	2	20	100	2,000	425	1,575
รวม				332,710	47,971	284,739	

ในกรณีการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนเมือง พบว่า สมาชิกชุมชนของ
เครือข่ายขยะรีไซเคิลหลักสี่-ดอนเมืองสามารถเก็บและคัดแยกขยะขายเป็นรายได้
เสริมโดยเฉลี่ยถึงครอบครัวละกว่า 3,000 บาทต่อเดือน

กรณีศูนย์กสิกรรมธรรมชาติท่ามะขาม จังหวัดกาญจนบุรี มีระบบการหมุนเวียนทรัพยากรธรรมชาติในระบบเกษตร เฉพาะรายได้จากการนำเศษวัสดุเหลือใช้จากแปลงเกษตรมาผลิตปุ๋ยอินทรีย์ได้ 30 ตัน เมื่อหักต้นทุนค่าวัตถุดิบแล้ว มีมูลค่าจากการจำหน่าย (ไม่สุทธิต) 120,000 บาท

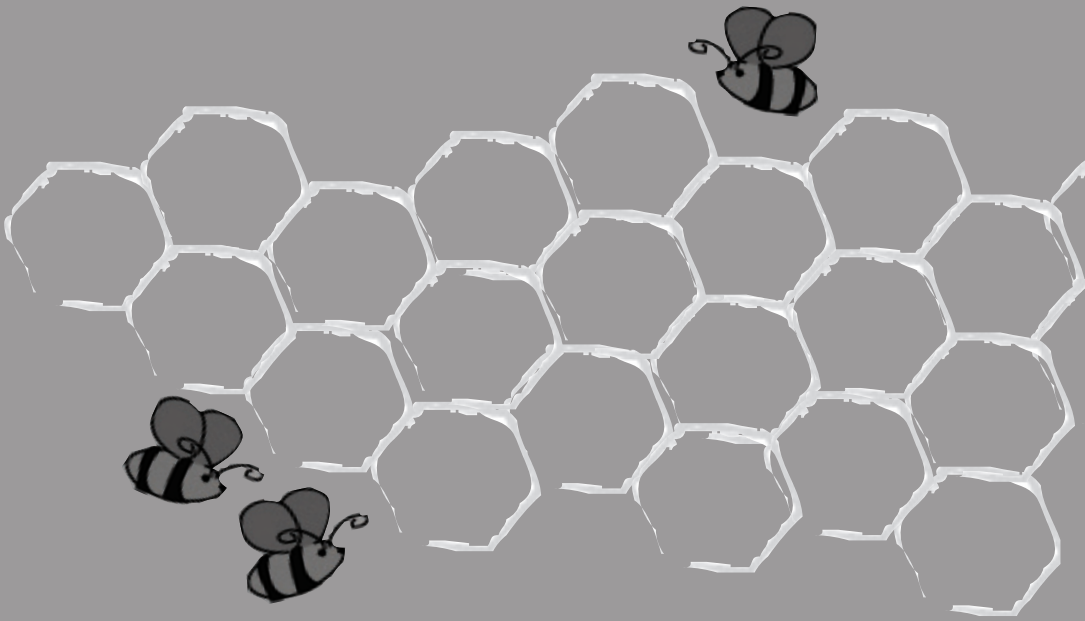
กรณีการทำสวนปาล์มน้ำมันทางเลือก การเก็บข้อมูลจากเกษตรกรรายย่อย จำนวน 18 ราย อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ปี 2550 แสดงให้เห็นว่าต้นทุนเฉลี่ยในการทำสวนปาล์มน้ำมันทางเลือก 2,916.50 บาท ในขณะที่การทำสวนปาล์มน้ำมันทั่วไป มีต้นทุนที่ 4,965 บาท/ไร่/ปี (ดวงกมลทองนุ่น, 2548) แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้น้อย 41.25 เปอร์เซ็นต์

เปรียบเทียบต้นทุนการทำสวนปาล์มน้ำมันเชิงเดี่ยวและสวนปาล์มทางเลือก

ต้นทุนปี 2548 ของการทำสวนปาล์มน้ำมันเชิงเดี่ยว	4,965 บาท/ไร่/ปี
ต้นทุนปี 2550 ของการทำสวนปาล์มน้ำมันทางเลือก (เกษตรกรรวมยั่งยืน)	2,916 บาท/ไร่/ปี

ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม นอกจากจะทำให้ชุมชนมีฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์และสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนแล้ว ยังทำให้ชุมชนมีเศรษฐกิจที่ดีและสามารถพึ่งพาตัวเองได้

ສ່ວນທີ 3

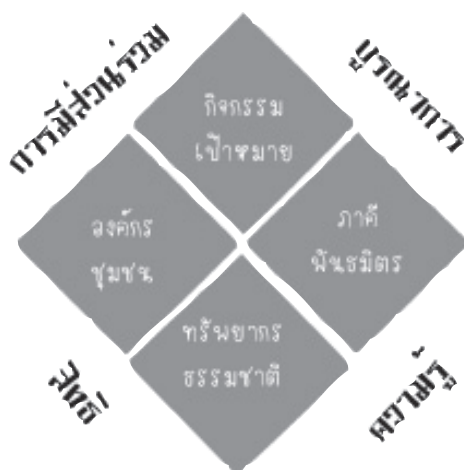
ແຜນທີ່ແລະຮູບແບບຕະບຽບການຈັດການແບບ

‘ຮັ່ງມີ’

แนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติขององค์กรชุมชน

จากการถอดบทเรียนและสังเคราะห์กรณีศึกษาจำนวน 25 พื้นที่ พบว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชนมีองค์ประกอบที่เป็นฐานของการจัดการอยู่ 4 องค์ประกอบ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์กรชุมชน กิจกรรม และภาคีพันธมิตร

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นเป้าหมายทางกายภาพที่ต้องได้รับการจัดการเพื่อคงคุณค่าความสมบูรณ์ของระบบนิเวศเพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน ซึ่งจำเป็นต้องกำหนดขอบเขตทางพื้นที่ และเวลาในการจัดการที่ชัดเจน

องค์กรชุมชน เป็นหน่วยที่มีบทบาท และเป็นผู้ทำหน้าที่จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ครอบคลุมทั้งองค์กรที่มีโครงสร้างอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้นำ กลุ่มหรือเครือข่ายชุมชนทุกระดับ

กิจกรรม เป็นการดำเนินการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องและเป็นรูปธรรมขององค์กร ชุมชน ครอบคลุมกิจกรรมการจัดการทั้งการปกป้อง ฟื้นฟู การใช้ประโยชน์และการจัดการ โดยกิจกรรมจะเป็นกลไกในการเรียนรู้ การสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน การกำกับติดตาม ประเมินผลการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน การผลักดันเชิงนโยบายทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับประเทศ

ภาคีพันธมิตร เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอื่นๆ ที่มีใช้สมาชิกของชุมชน องค์กร ชุมชน หรือเครือข่ายชุมชนในพื้นที่โดยครอบคลุมทั้งหน่วยงานภาครัฐ องค์กร ภาคเอกชน ภาคธุรกิจ แหล่งทุน สถาบันการศึกษาทั้งระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ บทบาทที่สำคัญของภาคีพันธมิตร คือ สนับสนุนองค์กรชุมชน ทั้งในด้านความรู้งบประมาณการสร้างพลวัตการเรียนรู้ ประสานงานกับภาคีอื่นๆ รวมทั้งการสนับสนุนผลักดันเชิงนโยบาย เป็นต้น

ทั้งนี้ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนจะต้องอยู่ภายใต้หลักการสำคัญ 4 ประการ คือ สิทธิ การมีส่วนร่วม ความรู้ และการบูรณาการ กล่าวคือ

สิทธิ ในที่นี้ มิได้หมายถึง กรรมสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของเท่านั้น แต่เป็นสิทธิในการใช้ประโยชน์ และการจัดการ เนื่องจากในแต่ละขอบเขตพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะมีการทับซ้อนสิทธิของผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย หลายระดับ ทั้งสิทธิส่วนบุคคล สิทธิของชุมชน และสิทธิของภาครัฐ จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงสิทธิของทุกฝ่าย

การมีส่วนร่วม เป็นกุญแจหลักของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยต้องให้ความสำคัญกับผู้เกี่ยวข้องหลักก่อน โดยเฉพาะผู้ใช้ประโยชน์หรือผู้ที่อยู่ในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการจัดการโดยตรง ส่วนการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง

รอง เช่น ผู้ที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่และไม่ได้รับผลกระทบโดยตรง ผู้ที่ใช้ประโยชน์ทางอ้อมหรือผู้สนใจอื่นๆ จะมีส่วนในการสนับสนุนการจัดการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ความรู้ ครอบคลุมความรู้ดั้งเดิมในท้องถิ่นที่ชุมชนมีการสืบทอดมาจากคนรุ่นเก่า และการประยุกต์เทคโนโลยีจากภายนอกเพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรู้เป็นดังแหล่งพลังงานที่จะขับเคลื่อนให้กิจกรรมการจัดการของชุมชนมีการพัฒนา และการยกระดับให้มีคุณภาพและประสบความสำเร็จมากขึ้น

การบูรณาการ มีความหมายครอบคลุมถึงการเชื่อมโยงการจัดการระบบย่อยๆ ทั้งในแง่ของพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ เช่น การเชื่อมโยงระหว่างป่าต้นน้ำกับพื้นที่รับน้ำ และการบูรณาการการทำงานของชุมชน และหน่วยงานต่างๆ ภายใต้ภารกิจอำนาจหน้าที่หรือด้วยความสนใจก็ตาม เพื่อให้การจัดการมีประสิทธิภาพมากขึ้น

โมเดลสร้างผัง : รูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน

จากกรณีศึกษาพื้นที่ความสำเร็จและพื้นที่เรียนรู้ทั้ง 25 แห่ง พบว่า ชุมชนมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นไปในลักษณะเช่นเดียวกับการสร้างวางผังของผัง

ในธรรมชาติ ผังจะเริ่มสร้างตลอดรังผังจากส่วนบน บางครั้งเริ่มต้นจากหลายจุดที่แตกต่างกัน หรือถ้ามีผังงานจำนวนมาก ก็อาจจะเริ่มสร้างพร้อมกันสองหรือสามแถวที่ไม่ได้ติดกัน

ผังค่อยๆ สร้างตลอดรังผังต่อไปจากมุมโน้นบ้าง มุมนี้บ้าง ผังจะเชื่อมโครงสร้างของรังผังได้ทันทีเมื่อสร้างเสร็จแต่ละส่วนเรียบร้อย ตลอดรังผังมีรูปทรงหกเหลี่ยมที่ทรงพลัง แข็งแรง ประหยัดเนื้อที่ ในขณะที่เดียวกันก็ใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด แต่มีปริมาตรความสูง แต่ละตลอดรังผังอาจจะเป็นที่อยู่ของผืนนางพญาที่วางไข่ เลี้ยงตัวอ่อน สะสมน้ำหวาน เกสรดอกไม้ น้ำ และยางไม้ แสดงให้เห็นว่าในรังรังผังประกอบด้วยตลอดรังต่าง ๆ กันที่มีความประณีตและเรียบง่าย ในขณะเดียวกัน เมื่อเสร็จสิ้นแล้วก็สามารถเชื่อมประสานกันได้อย่างเหมาะสมลงตัวพอดี

ตลอดรังผังเหล่านี้เปรียบได้กับเงื่อนไข ปัจจัย องค์ประกอบต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน ชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็งและมีพลังในการจัดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายใต้ข้อจำกัดอย่างยืดหยุ่นชาญฉลาดโดยใช้งบประมาณ และใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด เช่นเดียวกับผังสร้างรัง

ทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละพื้นที่ที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างกันไป ชุมชนจึงเริ่มต้นการจัดการด้วยเงื่อนไขและกิจกรรมต่างกัน ต่อมาเมื่อมีกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง การสร้างการรวมกลุ่ม และการแสวงหาความร่วมมือจากภาคีพันธมิตรทั้งภายในและภายนอกชุมชน มีการส่งผ่านความรู้และการกิจไปสู่ผู้นำรุ่นใหม่และเยาวชน เกิดการสร้างระบบสวัสดิการสังคม และการประยุกต์ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการจัดการ รวมทั้งเกิดการรณรงค์ผลักดันเชิงนโยบาย การสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรภายนอก ฯลฯ ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เกิดขึ้นและผสมผสานการเข้ามาเพื่อหนุนเสริมการจัดการของชุมชนที่เป็นพลวัตที่ต้องใช้ความละเอียดรอบคอบ เปรียบเหมือนกับการเพิ่มขึ้นของหลอดวงจรของผังอันหลากหลายหน้าที่และประโยชน์ใช้สอย

ในบางครั้ง เมื่อหลอดวงจรได้รับความเสียหาย เช่น รวงสะสมน้ำผึ้งถูกตัดออกไป รังผึ้งก็ยังสามารถดำรงอยู่ได้ และผึ้งจะซ่อมแซมหรือสร้างหลอดวงจรใหม่ขึ้นทดแทน เช่นเดียวกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับชุมชนจัดการทรัพยากรธรรมชาติหลายกรณีที่เงื่อนไข ปัจจัยบางอย่างจากภายนอกเกิดความเปลี่ยนแปลง เช่น การสนับสนุนด้านงบประมาณจากองค์กรพี่เลี้ยง หน่วยงานภาครัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชนหยุดชะงัก หรือยุติบทบาท ชุมชนยังคงยึดหยัดที่จะปฏิบัติการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนต่อไป เช่นเดียวกับ ผึ้งที่หมั่นซ่อมแซมสร้างหลอดวงจร

รังผึ้งยังประกอบไปด้วยกลไกการดูแลทำความสะอาดรังมีการปกป้อง การเกิดแบคทีเรียและสิ่งที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพของผึ้ง ผึ้งมีการผลิตโพรโพลิส โดยเก็บรวบรวมยางไม้มาเคี้ยวปนกับไขผึ้งเล็กน้อย โพรโพลิสสามารถหยุดการเติบโตของจุลินทรีย์อย่างได้ผล เช่นเดียวกับ ชุมชนที่จะต้องสร้างกลไกการป้องกันตนเองเนื่องเพราะเงื่อนไขปัจจัยภายนอกที่อาจจะส่งผลทั้งเชิงบวกและเชิงลบ ชุมชนจึงจำเป็นต้องสร้างเกราะป้องกันจากแรงกระทำภายนอก ซึ่งสามารถทำได้ผ่านการวิเคราะห์ตนเอง วิเคราะห์ภาคีที่เกี่ยวข้อง และการพัฒนาความรู้

“โมเดลรังผึ้ง” จึงถูกพัฒนาขึ้นเพื่ออธิบายรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน โดยมีการพัฒนาการจัดการที่สามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะการก่อเกิด ระยะพัฒนาและสร้างความเข้มแข็ง และระยะการขยายผล

ระยะที่ 1 การก่อเกิด

กระบวนการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระยะก่อเกิดของแต่ละกรณีศึกษา พบว่า มีความแตกต่างกันตามลักษณะการก่อเกิด ซึ่งมี 3 ลักษณะ คือ 1. การก่อเกิดจากการริเริ่มโดยองค์กรชุมชนเอง 2. การฟื้นฟูหรือนำความรู้การจัดการมาใช้ใหม่ และ 3. การปรับตัวเพื่อรับมือกับสภาพปัญหาอย่างใดก็ได้ ทุกกรณีศึกษาล้วนมีจุดมุ่งหมายสำคัญเดียวกัน คือ การสร้างความมั่นคงในวิถีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการหาอยู่หากินหรือระบบผลิตในวิถีเกษตร

การก่อเกิดแบบที่ 1 การริเริ่มโดยองค์กรชุมชน ชาวบ้านมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยวิธีประเพณีวัฒนธรรม ทั้งลักษณะชุมชนเดี่ยวหรือกลุ่มคนที่อยู่ในภูมิโนเวศเดียวกัน เช่น การกำหนดพื้นที่ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า ป่าต้นน้ำ มีการสร้างเงื่อนไขและข้อตกลงในกลุ่ม ในชุมชน เพื่อให้เกิดความเสมอภาคในการใช้ทรัพยากร เช่น การจัดการน้ำระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นการจัดการที่อยู่บนพื้นฐานที่ชาวบ้านมีการดำเนินชีวิตได้ตามปกติแต่ถ้ามีเหตุปัจจัยแทรกแซงวิถีปกติซึ่งอาจเกิดจากการดำเนินการของภาครัฐ เช่น การใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อการปลูกสวนป่าเศรษฐกิจ การก่อสร้างเขื่อนหรือปิดประตูระบายน้ำ หรือความขัดแย้งจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างทำลายล้าง เช่น การทำประมงชายฝั่งโดยใช้เรืออวนรุน อวนลาก การให้สัมปทานเหมืองแร่หรืออุตสาหกรรม ชาวบ้านก็จำเป็นต้องปกป้อง พื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเพื่อลดผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน

การก่อเกิดแบบที่ 2 การฟื้นฟูหรือนำความรู้การจัดการมาใช้ใหม่ กรณีนี้เป็นการนำความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ โดยมีหน่วยงานจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือภาคเอกชนเข้ามาทำงานร่วมกับชุมชน ความร่วมมือนี้มักจะมุ่งเน้นที่กิจกรรมการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรม และพัฒนาองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง และมีศักยภาพในการจัดการ

องค์ประกอบสำคัญที่เป็นพื้นฐานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระยะก่อเกิดแบบที่ 1 กับแบบที่ 2 นี้ ประกอบด้วย ผู้นำและกลุ่มบุคคลกลุ่มหลักที่เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรู้/เทคนิค/เทคโนโลยี และกิจกรรม ซึ่งเน้นไปที่การปกป้องและฟื้นฟูพื้นที่เป็นหลัก

โมเดลรังผึ้งระยะก่อเกิดแบบที่ 1 กับ 2

การก่อเกิดแบบที่ 3 การปรับตัวเพื่อรับมือกับสภาพปัญหา โดยเป็นกรณีที่ชาวบ้านปรับตัวในการใช้ทรัพยากร เพื่อรับมือกับภัยธรรมชาติ เช่น ภัยแล้ง อุทกภัย ตลอดจนการปรับตัวให้เข้ากับการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติ และความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมความพยายามปรับตัวนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มีการก่อรูปของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน

ปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในระยะก่อเกิดแบบที่ 3 นี้ ประกอบด้วยปัจจัย 4 อย่าง เช่นเดียวกับแบบที่ 1 และแบบที่ 2 คือ ผู้นำและกลุ่มบุคคลหลักที่เป็นผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากร ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความรู้/เทคนิค/เทคโนโลยี และกิจกรรม หากแตกต่างกันที่กิจกรรมที่เน้นไปที่การปรับวิถีการผลิต

โมเดลร่างผังระยะก่อเกิดแบบที่ 3

กิจกรรมที่สำคัญในระยะก่อเกิด ประกอบด้วย

- การรวมกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์หรือผู้ได้รับผลกระทบ
- การกำหนดขอบเขตพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะจัดการ
- การฟื้นฟูและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ เบื้องต้น หรือตามวิถึวัฒนธรรม
- การพัฒนาความรู้ใหม่

ระยะที่ 2 การพัฒนาและสร้างความเข้มแข็ง

ภายในชุมชน นอกจากผู้นำและกลุ่มแกนนำหลักๆ แล้ว ในระยะที่ 2 นี้ กลุ่มอื่นๆ จะเริ่มมีบทบาทมากขึ้น ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน/กลุ่มผู้หญิง กลุ่มเยาวชน กลุ่มเหล่านี้อาจจะเข้าร่วมกิจกรรมและสนับสนุนงานตามความสามารถและความถนัดของตน มีการพัฒนาศักยภาพของผู้นำและสมาชิกกลุ่ม เกิดการจัดการกลุ่มที่มีโครงสร้างมากขึ้น เป็นทางการมากขึ้น มีการแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบที่ชัดเจนขึ้น รวมทั้งมีการติดตามการดำเนินงาน และสรุปบทเรียนเป็นระยะๆ

ในส่วนของกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น เริ่มมีการสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายทั้งในชุมชนใกล้เคียงที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน(ในผืนป่าเดียวกัน ในลุ่มน้ำเดียวกัน) เครือข่ายระดับจังหวัด ระดับภาค หรือระดับประเทศ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้กับเครือข่ายอื่นๆ ที่เชื่อมโยงถึงกันในเชิงประเด็น

ความพยายามประการหนึ่งของชุมชน คือ การสร้างความสัมพันธ์ที่ดี และการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ แหล่งทุน และสถาบันการศึกษา มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนเรื่องความรู้ เทคโนโลยี กระบวนการทำงาน และการสนับสนุนงบประมาณ

ทั้งนี้ ชุมชนและภาคีพันธมิตรจะนำความรู้ เทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในแง่เป็นเครื่องมือในการจัดการ และสร้างผู้นำเชื่อถือในด้านข้อมูล

ในช่วงของการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งนี้ เป็นช่วงที่ชุมชนจะต้องมีการลองผิดลองถูกทั้งส่วนกิจกรรมการจัดการทรัพยากรการทำงานกับคนในชุมชน และการประสานงานกับคนภายนอก ซึ่งอาจจะมีผลทั้งในเชิงบวกและเชิงลบต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน ดังนั้นต้องมีความ

เข้มแข็งและการสานพลังของกลุ่มก่อเกิดในระยะแรกก่อน จึงค่อยขยายผลสู่ความร่วมมือต่อไป

องค์ประกอบสำคัญที่เป็นพื้นฐานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระยะการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็ง จะเป็นปัจจัยในเรื่องการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ เพื่อเสริมศักยภาพการจัดการของชุมชน

กิจกรรมสำคัญในระยะการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็ง

- การสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนและเครือข่ายในวงกว้าง
- การพัฒนาศักยภาพของกลุ่มและผู้นำ
- การพัฒนาความรู้และเทคโนโลยีใหม่ๆ รวมทั้งระบบข้อมูล
- การบูรณาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติกับประเด็นอื่นๆ เช่น การพัฒนาอาชีพ การพัฒนาสวัสดิการชุมชน

ระยะที่ 3 การขยายผล

ระยะนี้มีจุดเด่นที่สำคัญคือ “การจัดการร่วม” ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การตั้งคณะกรรมการร่วมระดับลุ่มน้ำ หรือ การผลักดันในระดับนโยบายท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม หรือ การเข้าร่วมเป็นคณะทำงานในระดับจังหวัด เป็นต้น ขณะเดียวกันภาคีที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนก็ขยายวงกว้างมากขึ้น เช่น ภาครัฐกิจเอกชน และองค์กรนานาชาติ ฯลฯ

ในระยะนี้ยังมีการดำเนินกิจกรรมด้านการพัฒนาองค์กรและคนทำงานมากขึ้น เช่น การยกระดับสถานภาพขององค์กรให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้น รวมทั้ง การเกิดการจัดการสวัสดิการและกองทุนสำหรับแกนนำและครอบครัวของแกนนำขึ้น

นอกจากนี้ ชุมชนในบางพื้นที่ได้มีการเชื่อมโยงประเด็นระดับโลก เช่น ประเด็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และประเด็นเรื่องเขตการค้าเสรี เข้ามาเป็นปัจจัยประกอบในการพิจารณาการจัดการ

ในแง่การจัดการความรู้หลายพื้นที่คำนึงถึงการจัดการความรู้ที่เป็นระบบ เช่น มีงานวิจัยชาวบ้าน การสรุปบทเรียน การบันทึกข้อมูล การถ่ายทอดการทำหลักสูตรท้องถิ่น อีกทั้งยังมีการทำงานเชื่อมโยงกับสื่อสาธารณะ ทั้งสื่อมวลชน ส่วนกลาง และสื่อในระดับท้องถิ่น เช่น วิทยุชุมชน ตลอดจนจัดชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ดูงาน

อนึ่ง องค์ประกอบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา พลวัตรที่ไม่หยุดนิ่งนี้ เกิดจากความไม่นิ่งของปัจจัยต่างๆ ที่เข้ามาหนุนเสริมศักยภาพในการจัดการของชุมชน ดังนั้น โมเดลการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบดั้งเดิม จึงมีความยืดหยุ่น อาจมีการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการ ขึ้นอยู่กับภาวะ-การณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกชุมชน แต่ทั้งนี้ องค์ประกอบหลักที่สำคัญ ซึ่งได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้นำและกลุ่มบุคคลหลักที่เป็นผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากร ความรู้/เทคนิค/เทคโนโลยี และกิจกรรมที่มี

เป้าหมายในการปกป้อง และฟื้นฟู จำเป็นที่ต้องดำรงอยู่ เพื่อเป็นพื้นฐานของกระบวนการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรชุมชน

ระยะการสร้างความร่วมมือในการจัดการและขยายผล

กิจกรรมสำคัญในระยะการสร้างความร่วมมือในการจัดการและขยายผล

- ความร่วมมือระหว่างชุมชน ท้องถิ่น จังหวัด และหน่วยงานรัฐในการกำหนดเป้าหมาย และดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- การพัฒนาองค์กรชุมชนไปสู่สถาบันชุมชน และนิติบุคคล
- การสรุปบทเรียน ความรู้ และการสื่อสารกับสาธารณะ การเผยแพร่แนวคิดและความรู้สู่บุคคลอื่น
- การถ่ายทอดส่งผ่านความรู้และการกิจไปสู่ผู้นำรุ่นใหม่และเยาวชน

สรุปบทเรียน

เรียนรู้จากผลการถอดบทเรียน

จากกระบวนการถอดบทเรียนที่ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ทำให้ได้ทบทวนเรียนรู้ข้อมูลการจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของตนเองที่ชัดเจนขึ้น บางชุมชนจึงมีแนวคิดที่จะนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ อาทิ เพิ่มการสื่อสารภายในชุมชน ขยายความร่วมมือสู่ชุมชนข้างเคียง การวางแผนพัฒนาพื้นที่ การเจรจาต่อรอง เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการเรียนรู้ในการนำความรู้อื่นๆ ที่มีอยู่เดิมมาปรับใช้ร่วมกัน เรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาและค้นหาคำตอบด้วยตนเอง

การทำงานร่วมกันยังก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกลุ่มผู้นำมีการพัฒนาผู้นำใหม่ๆ จนก่อให้เกิดทักษะในด้านการวิเคราะห์ข้อมูล และเห็นความสำคัญของการจัดการทรัพยากรฯ แล้วได้ทั้งคุณค่าและมูลค่าที่มีต่อเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชนที่สามารถประเมินให้เห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม

ข้อค้นพบ

(1) การที่ชุมชนมีข้อมูลที่ชัดเจน โดยเฉพาะข้อมูลคุณค่าและมูลค่าที่เกิดจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทำให้สามารถสื่อสารกับคนในชุมชนและสร้างการมีส่วนร่วมได้มากขึ้น นอกจากนั้น ผู้นำชุมชนได้เรียนรู้และยอมรับวิธีการประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ เนื่องจากเป็นข้อมูลที่มีความชัดเจน สามารถใช้ประโยชน์ในการสื่อสารและเจรจาต่อรองได้

(2) ในการริเริ่มและจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน แม้ยังต้องอาศัยการขับเคลื่อนจากผู้นำหรือกลุ่มแกนนำ แต่จำเป็นต้องระบุผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงให้ชัดเจน และโน้มน้าวให้เขามามีส่วนร่วมในการจัดการด้วย ซึ่งมักมีผลต่อความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรในระยะยาว

(3) ช่วงระยะเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมา ได้ปรากฏชัดเจนถึงการปรับบทบาทและจัดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก เพื่อสร้างความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร แม้ว่าการพัฒนาขององค์กรชุมชนในหลายพื้นที่ ได้ทำงานไปไกลไปกว่าการพัฒนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จนบางครั้งเกิดการไม่ยอมรับซึ่งกันและกัน แต่ท้ายที่สุดแล้ว การจัดการทรัพยากรธรรมชาติซึ่งต้องอาศัยหลักภูมินิเวศ หรือการจัดการเชิงพื้นที่ ชุมชนและท้องถิ่นจึงได้ตระหนักถึงความสำคัญในการร่วมมือและขับเคลื่อนงานไปด้วยกัน

(4) ในขณะที่กระแสและนโยบายส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ทำให้หน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาต่างๆ หรือแม้แต่แหล่งทุนที่สนับสนุนโครงการพัฒนาในระดับชุมชนมากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เลือกดำเนินงานในชุมชนที่มีรูปธรรมความสำเร็จอยู่แล้ว จนเกิดความซ้ำซ้อนระหว่างหน่วยงานกิจกรรม และส่งผลกระทบต่อชุมชน ขณะที่ชุมชนไม่มากนักที่สามารถวิเคราะห์ภาคี และรู้ข้อมูลเพียงพอที่จะสร้างเกราะป้องกันแรงกระทำจากภายนอก

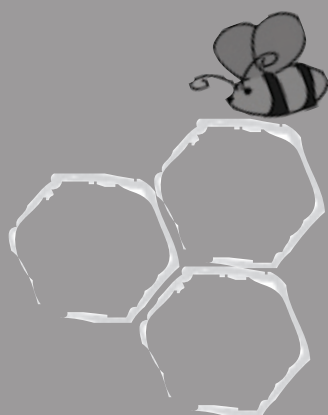
(5) เมื่อองค์กรชุมชนได้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจนเกิดรูปธรรมระดับหนึ่งแล้ว จะนึกถึงการขยายเครือข่ายความร่วมมือสู่ชุมชนข้างเคียง เพื่อเพิ่มพลังในการปกป้องและจัดการทรัพยากรในภูมินิเวศย่อยๆ หากเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่เกินไปก็จะไม่สามารถจัดการได้เอง ต้องอาศัยการประสานงานและขับเคลื่อนเครือข่ายจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาการเรียนรู้และการผลักดันในเชิงนโยบายที่กว้างขึ้น

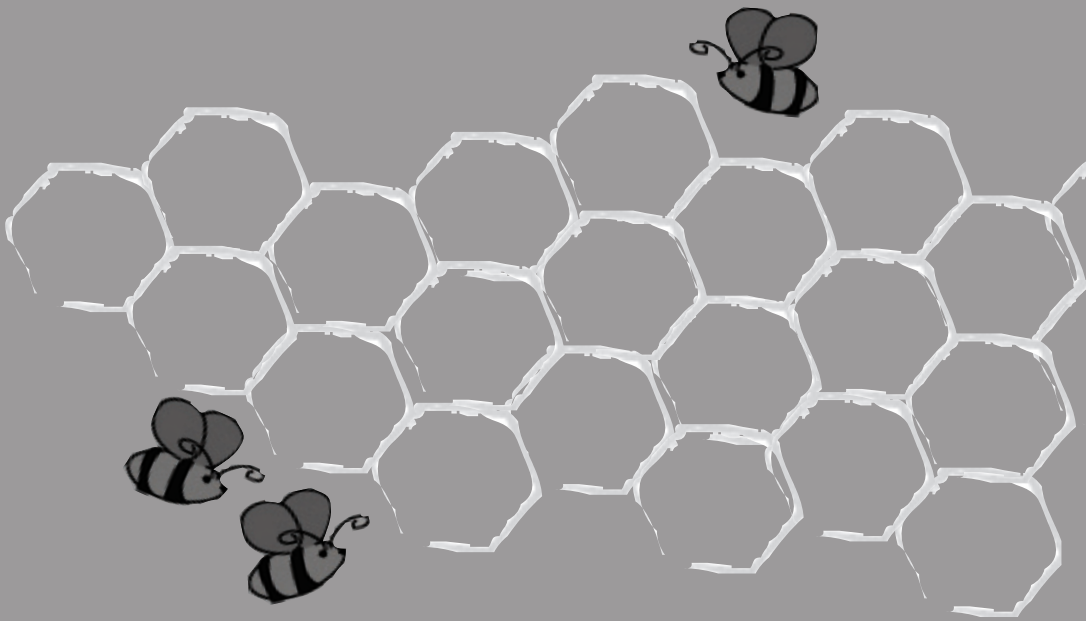

ทิศทางในอนาคต

ความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนที่ปรากฏเป็นรูปธรรมอยู่ในขณะนี้ ได้เป็นต้นแบบและแรงบันดาลใจให้กับอีกหลายๆ ชุมชนที่กำลังเรียนรู้ ทำให้สังคมเข้าใจ และยอมรับศักยภาพของชุมชนมากขึ้น การถอดบทเรียนจะเป็นกระบวนการสำคัญสำหรับการวิจัยควบคู่ไปกับการพัฒนาต่อยอดของชุมชน การรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ความสำเร็จเหล่านั้นมาเผยแพร่และถ่ายทอดสู่ชุมชนอื่นๆ อีกจำนวนมาก ซึ่งต้องการโอกาสและการสนับสนุนให้สามารถจัดการทรัพยากรฯ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านคุณค่าและมูลค่าต่อชุมชนด้วยกัน

ในขณะเดียวกันสังคมโดยรวมก็ได้รับอานิสงส์จากการจัดการทรัพยากรฯ ของชุมชนเช่นกัน สาธารณชนทั่วไป หน่วยงานและองค์กรต่างๆ ควรได้มีส่วนร่วมหรือสนับสนุนการทำงานของชุมชน ซึ่งต้องการขยายการมีส่วนร่วมและความรับผิดชอบจากกลุ่มผู้นำสู่สมาชิกในชุมชน จากชุมชนเล็กๆ สู่เครือข่ายและจากเครือข่ายสู่สังคมให้กว้างขึ้น

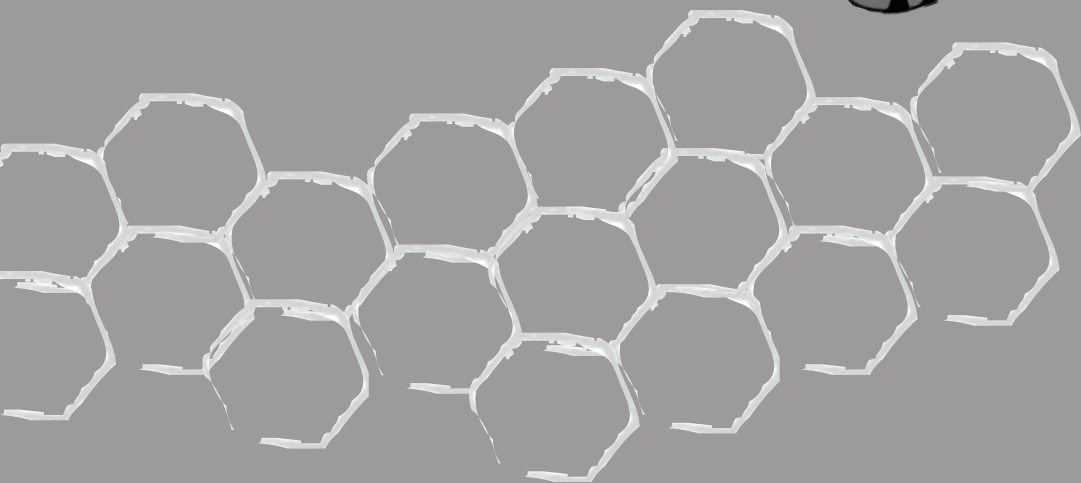

ส่วนที่ 4

กรณีศึกษาความสำเร็จขององค์กรชุมชน

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดล้อม

เขตป่าชุมชน
ตำบลบ้านคง

กรณีการจัดการป่าชุมชนบ้านดง จังหวัดพิษณุโลก

บ้านดงเป็นชุมชนดั้งเดิม มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 200 ปี ปัจจุบันตำบลบ้านดงประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านดง หมู่ 2 บ้านนาขาน หมู่ 7 บ้านเนินพยอม และหมู่ 8 บ้านท่าสวนยา

ชุมชนแห่งนี้ก็มีชะตากรรมเฉกเช่นเดียวกับชุมชนบ้านป่าอีกเป็นจำนวนมากในประเทศไทย ที่ในอดีตมีสภาพแวดล้อมเป็นป่าดงดิบ มีสัตว์ป่าชุกชุม ผู้คนมีวิถีชีวิตพึ่งพิงธรรมชาติ จนเมื่อการพัฒนาอย่างกรายมาถึง ในช่วงประมาณปีพ.ศ. 2515-2526 มีการบุกเบิกป่าเพื่อทำไร่และตัดไม้ขายนายทุนเกิดการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของคนต่างถิ่น และมีการซื้อขายที่ดินในเขตป่าสงวน กระทั่งปี 2526-2535 การบุกรุกเริ่มรุนแรงขึ้น จนสภาพป่าเสื่อมโทรม มีการเปลี่ยนมือการถือครองที่ดิน ชาวบ้านบางรายมีการนำสัตว์เข้าไปเลี้ยงในป่า เกิดความขัดแย้งในเรื่องการใช้ที่ดินระหว่างรัฐกับชุมชน ชุมชนประสบภาวะแห้งแล้ง พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่เป็นแหล่งอาหารของชุมชนลดลง เกิดการพังทลายของหน้าดินในฤดูฝน เกิดการไหลบ่าของน้ำป่าอย่างรวดเร็ว

ความเดือดร้อนที่ชุมชนได้รับจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ทำให้ชุมชนเริ่มเห็นถึงความสำคัญของป่าชุมชนโดยแนวคิดการจัดการป่าเกิดขึ้นจากกำนันสมบูรณ์ สังข์เครืออยู่ ผู้ใหญ่วิระ น้อยอินทร์ นายจรรยา ศรีออด และนายสมคิด สังข์เครืออยู่ ที่ร่วมกันปรึกษาหารือ โดยอาศัยประสบการณ์จากการที่คนในชุมชนเคยไปรับจ้างกรีดยางที่ภาคใต้ และเห็นแนวทางรักษาป่าที่เป็นการรักษาป่าเพื่อชุมชน และใช้ประโยชน์จากน้ำ อาหาร รวมทั้งรักษาป่าไว้เป็นมรดกสำหรับลูกหลานในอนาคต

การก่อเกิดของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบ้านดง จึงถือว่ามีลักษณะเป็นการริเริ่มโดยองค์กรชุมชนเอง แม้จะเป็นองค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการก็ตาม ส่วนกระบวนการจัดการก็มีเจตนารมย์เพื่อปกป้องและฟื้นฟูป่า ซึ่งในขณะนั้นแกนนำได้กันพื้นที่ 2,200 ไร่เพื่อให้ผืนป่าธรรมชาติสามารถฟื้นตัว และมีการนำความรู้ในการจัดการป่ามาสร้างกติกา โดยแบ่งพื้นที่การใช้ประโยชน์ จากป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์และป่าใช้สอย

ต่อมาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเข้าสู่ระยะการพัฒนา และสร้างความเข้มแข็ง ก็มีการระดมความร่วมมือทั้งจากหน่วยงานรัฐ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ตำรวจตระเวนชายแดนที่ 315 เพื่อช่วยกันปลูกป่า เมื่อป่าเริ่มฟื้นตัว ปริมาณหญ้าก็เริ่มลดลง ปัญหาการนำวัวไปปล่อยไว้ในป่าก็พลอยลดลงไปด้วย

ในปี 2537-2538 เกิดโครงการปลูกป่า ปตท. และโครงการปาร์กซ์น้ำ จากดำริของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ชุมชนก็ได้ปรับแนวคิดทั้งจากภายนอกและ ภายในชุมชนเองเพื่อนำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชน เช่น การจัดชุดลาดตระเวน การสำรวจป่า การทำแนวกันไฟ นอกจากนี้ยังประสานกับกรมป่าไม้เพื่อสร้างกลไกราชภูรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า และพัฒนารูปแบบกรรมการป่าชุมชนเป็นเครือข่ายป่าชุมชนบ้านดง

ทั้งนี้ ความหมายของป่าชุมชนในความเข้าใจของชาวตำบลบ้านดง คือป่าที่ทุกคนร่วมกันสร้างขึ้นมา เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร ไม้ใช้สอย ที่อยู่อาศัยของสัตว์ แหล่งสมุนไพร และเป็นแหล่งเรียนรู้ โดยอยู่ภายใต้กฎกติกาที่ชุมชนกำหนด

ปี 2541 ชุมชนร่วมกับเครือข่ายองค์กรประชาชนจังหวัดพิษณุโลก โดยประสานงานกับเครือข่ายสิ่งแวดล้อมภาคประชาชนจังหวัดพิษณุโลกและศูนย์เสริมสร้างองค์กรชาวบ้านเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม มีการระดมความคิดเห็น และเสริมสร้างการเรียนรู้การจัดการป่าชุมชนกับชุมชนอื่น ซึ่งถือเป็นการสร้างเครือข่ายในวงกว้าง

ในขณะนี้ เครือข่ายป่าชุมชนบ้านดงได้มีการพัฒนาความรู้และกิจกรรมการจัดการป่ามากมาย ทั้งการปลูกป่าเสริม การทำแนวกันไฟ การทำป้ายแนวเขตป่าชุมชน จัดชุดลาดตระเวนป่า อบรมการดูแลป่า การดับไฟป่า ปลูกป่าสมุนไพรในเขตป่า แบ่งแนวเขตให้ชัดเจนระหว่างเขตป่าอนุรักษ์กับป่าชุมชน มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เพื่อนำผลตอบแทนจัดสรรเป็นสวัสดิการของชุมชน ตลอดจนมีการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมประเพณีในการดูแลจัดการป่า เช่น การบวชป่า การบวงสรวง หลวงปู่ธนูทอง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเจ้าของป่า อย่างไรก็ดี มีเป้าหมายแฝงเร้นคือ ต้องการให้คนในชุมชนได้มาพบปะกัน และร่วมแลกเปลี่ยนแผนการทำงาน

นอกจากนี้ เครือข่ายป่าชุมชนบ้านดงยังมีการจัดตั้งกองทุนป่าชุมชนขึ้นมาเพื่อเป็นเงินหมุนเวียนในการจัดการป่า โดยชาวบ้านได้ร่วมกันปลูกต้นยูคาลิปตัสในป่าชุมชน และเมื่อปี 2550 ที่ผ่านมา ทางเครือข่ายก็ได้ตัดไม้ยูคาลิปตัสไปขายได้เงินจำนวน 120,000 บาท ซึ่งก็นำเงินจำนวนนี้เข้าสมทบเป็นเงินกองทุน

ในขณะเดียวกัน ผลตอบแทนโดยตรงทางเศรษฐกิจที่ชุมชนได้รับจากการจัดการป่า คือมูลค่าน้ำที่ได้มาจากประปาภูเขา มูลค่าการเก็บหาของป่าเพื่อบริโภค เช่น ผักป่า เห็ด หน่อไม้ และมูลค่าไม้ไผ่ใช้สอย เช่น ดอก หลักพริก ไม้กวาดหญ้า ไม้ล้อมรั้ว จักสาน เป็นต้น คิดเป็นมูลค่ารวมประมาณ 8 แสนบาทต่อปี

กรณีการจัดการป่าภูเก้าภูกระแต จังหวัดขอนแก่น

พื้นที่ป่าภูเก้าภูกระแตอยู่ในอำเภอเวียงเก่า จังหวัดขอนแก่น เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ป่าสงวนภูกระงำแห่งชาติตอนล่าง ปัจจุบันถูกประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม ป่าผืนนี้เป็นป่าต้นน้ำของลำห้วยสายหนึ่งที่ไหลลงสู่แม่น้ำชี เป็นป่าทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ใช้ประโยชน์กัน และมีกระบวนการในการดูแลรักษาป่าแบบบูรณาการที่ดึงการมีส่วนร่วมจากหลายภาคส่วน ผ่านผู้นำหลายรุ่น และสืบทอดภารกิจจากรุ่นสู่รุ่นมาหลายปี

ในอดีต ป่าภูเก้าภูกระแตมีความอุดมสมบูรณ์ จนกระทั่งประเทศไทยมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติที่เน้นการทำเกษตรเพื่อการส่งออก ส่งผลให้เกิดการบุกรุกแผ้วถางป่าภูเก้าภูกระแตเพื่อปลูกปอขาย ต่อมาในปี 2512 รัฐบาลประกาศให้พื้นที่บริเวณดังกล่าว เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ประชาชนกลายเป็นผู้บุกรุกป่าสงวนในทันที และมีการจับกุมชาวบ้าน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ยอมออกจากพื้นที่เนื่องจากไม่มีเอกสารสิทธิ แต่ก็มีการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าเพื่อแปรรูปสร้างบ้าน และเผาถ่านขาย จนป่าภูเก้าภูกระแตเกิดความเสื่อมโทรมอย่างหนัก ในปี 2526 รัฐจึงนโยบายให้เอกชนสัมปทานปลูกป่ายูคาลิปตัส และในอีก 10 ปีต่อมา คณะรัฐมนตรีก็ประกาศให้พื้นที่ป่าสงวนภูกระงำเป็นป่าเสื่อมโทรม และส่งเสริมให้ปลูกยูคาลิปตัสเป็นสวนป่าเศรษฐกิจ ซึ่งบางแปลงก็ทำลายป่าเดิมเพื่อปลูกใหม่ บางแปลงก็ปลูกทับที่ดินทำกินของเกษตรกร ขณะเดียวกันกลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์แบบปล่อยปาก็ได้รับความเดือดร้อนจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ภูกระแต แล้วคัดค้านการปลูกป่าของรัฐ และร่วมกันปลูกป่าด้วยไม้ท้องถิ่นเพื่อแสดงให้เห็นว่าป่าผืนนี้มีชาวบ้านใช้ประโยชน์

ในปี 2540 เกิดการบุกรุกป่าของชาวบ้าน และนายทุนนอกพื้นที่อย่างรุนแรงอีกครั้ง เนื่องจากมีโรงงานน้ำตาลวังขนายมาเปิดใกล้พื้นที่ป่า และมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกอ้อยส่งโรงงาน ทำให้ผืนป่าภูถ้ำภูกระแตลดลงอย่างรวดเร็ว จากพื้นที่ 5,000 ไร่ในปี 2535 เหลือ 2,800 ไร่ในปี 2540 ด้วยเหตุนี้ชมรมผู้เลี้ยงสัตว์ภูกระแตจึงรวมตัวกันอีกครั้ง หนนี้ได้ร่วมกับแกนนำป่าภูถ้ำตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำภูกระแต ซึ่งมีเครือข่ายทั้งสิ้น 27 หมู่บ้าน บทบาทสำคัญในตอนนั้นคือการคัดค้านไม่ให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินนำผืนป่าไปจัดสรรให้กับเกษตรกร

จะเห็นได้ว่า การก่อเกิดการจัดการป่า เริ่มต้นจากกลุ่มผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการที่ป่าไม่ถูกทำลาย โดยการรวมกลุ่มในระยะแรกมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการต่อสู้เพื่อปกป้องผืนป่ามิให้ภาครัฐนำไปจัดสรร ครั้นเมื่อสามารถพิทักษ์ป่าได้จำนวนหนึ่งแล้ว ในระยะของการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็ง กลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำภูกระแตก็ปฏิบัติกิจกรรมอีกมากมายเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เช่น การทำบุญประเพณีปลูกป่า บวชป่า การสร้างอาสาสมัครพิทักษ์ป่าปีละ 60 คน การทำแนวกันไฟ การสร้างฝายชะลอน้ำ การเผ่าะวังป่า เป็นต้น และในเวลาต่อมากลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าภูถ้ำภูกระแต ก็ได้ขยายเครือข่ายการจัดการลงสู่พื้นที่รับน้ำบึงละหานนา โดยตั้งเป็นเครือข่ายชุมชนป่าภูถ้ำภูกระแตและบึงละหานนา แล้วตั้งเป็นสมาคมเพื่อนภูในปี 2547 โดยมีการจดทะเบียนด้านการ

คุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจากกรรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

อาจกล่าวได้ว่า การจดทะเบียนในนามสมาคมเพื่อนภู ถือเป็นหลักไมล์สำคัญที่แสดงให้เห็นว่า องค์กรชุมชนได้ก้าวเข้าสู่ระยะความร่วมมือการจัดการและขยายผลโดยการจดทะเบียนของสมาคมเพื่อนภูเป็นเสมือนการยกระดับสถานภาพขององค์กรให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งมีผลดีต่อประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ และการระดมทุนทำงานนั้น ช่วยทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีประสิทธิภาพ และมีความต่อเนื่องยั่งยืน

ความร่วมมือขององค์กรชุมชนกับภาคีพันธมิตรในระยะนี้ จึงเป็นความร่วมมือกับภาคีที่หลากหลาย ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด และหน่วยงานส่วนกลางของภาครัฐ รวมไปถึงความร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชน และภาคธุรกิจเอกชน อาทิ มีความร่วมมือกับกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการทำกิจกรรมอนุรักษ์ป่า และการจัดค่ายอาสาสมัครพิทักษ์ป่า การได้รับความสนับสนุนงบประมาณจากอบต.ท่านางแนว ในการสร้างหอดูไฟในป่าภูถ้ำ การได้รับการสนับสนุนเรือนเพาะชำกล้าไม้ท้องถิ่นจาก อบจ.ขอนแก่น สนับสนุนเรือนเพาะชำกล้าไม้ท้องถิ่นการได้รับการสนับสนุนงบประมาณสร้างฝายชะลอน้ำจาก ทสจ.ขอนแก่น หรือแม้กระทั่งการบูรณาการการทำงานร่วมกับสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดขอนแก่น โดยมีการนำผู้กระทำความผิดมาสร้างประโยชน์ให้กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

นอกจากนี้ การประสบความสำเร็จจากการจัดการป่าจนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประจำปี 2549 ทำให้เรื่องราวของชุมชนแห่งนี้ได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ ซึ่งเป็นการเผยแพร่แนวคิดและความรู้สู่สาธารณชนในวงกว้าง รวมถึงยังเป็นแหล่งพื้นที่เรียนรู้ที่มักมีองค์กรหรือกลุ่มต่างๆ เข้ามาศึกษาดูงาน

จุดเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของที่นี่ คือ การส่งผ่านความรู้และการกิจไปสู่ผู้นำรุ่นใหม่ ๆ และเยาวชน ซึ่งผลจากการพัฒนาแกนนำชุมชนที่ผ่านมา ทำให้หลายคนได้เข้าไปเป็นผู้นำที่เป็นทางการของท้องถิ่นในระดับต่างๆ เช่น สมาชิก อบต. ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และนายก อบต. เป็นต้น ซึ่งผู้นำเหล่านี้เติบโตมาจากนักอนุรักษ์ จึงมีแนวคิดการพัฒนาที่สอดคล้องต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสม เห็นคุณค่าของธรรมชาติที่จำเป็นต้องรักษา และฟื้นฟู และมีเครดิตที่ดีในการประสานความร่วมมือกับภาคีในทุกกระดับ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

ปัจจุบัน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของเครือข่าย
ชุมชนบริเวณรอบป่าภูถ้ำภูกระแต ไม่เพียงแต่เป็นภาพสะท้อนของความสำเร็จใน
การจัดการป่าอย่างยั่งยืนเพียงเท่านั้น แต่ยังเป็นบทพิสูจน์ของชุมชนที่ดูแลป่า
ขณะเดียวกันชุมชนก็ได้ใช้สอยผลผลิตจากป่า เช่น การเก็บหาของป่า การนำวัว
มาเลี้ยงในป่า

กรณีการจัดการน้ำของชุมชนตำบลหาดทอง จังหวัดอุทัยธานี

ตำบลหาดทอง ตั้งอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี ชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรเป็นหลัก มีทำสวนส้มโอ มะนาว มะม่วง ฝรั่ง ทำไร่ข้าวโพด ถั่วฝักยาว มะเขือ แตงกวา ทำนาปีละ 2 หน รวมทั้งมีการเลี้ยงปลาในกระชัง เช่น ปลาแรด ปลาสวาย ปลาทับทิม และบางรายก็หาปลาในแม่น้ำเจ้าพระยา

ทั้งนี้ ตำบลหาดทองมีลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่ลุ่มริมแม่น้ำมีแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำสะแกกรังเชื่อมต่อกันถึงสองสายล้อมเอาไว้ อีกทั้งมีน้ำสาขาคำนวนมากไหลมาสมทบเมื่อถึงฤดูฝนจึงเกิดน้ำเอ่อล้นเข้าท่วมพื้นที่เกษตรสร้างความเสียหายให้กับชาวบ้าน

ในอดีต ปัญหาน้ำท่วมมิใช่เป็นปัญหาใหญ่สำหรับพื้นที่แห่งนี้ เนื่องจากเมื่อน้ำมีปริมาณมากก็จะเอ่อท่วมพื้นที่ลุ่มในลักษณะการกระจายไปตามพื้นที่กว้างทำให้ระดับความสูงของน้ำไม่ส่งผลกระทบเสียหายมากเช่นในปัจจุบัน แต่ภายหลังที่มีสิ่งปลูกสร้างหนาแน่นและชาวบ้านหันไปทำเกษตรเชิงพาณิชย์กันมากขึ้น ดังนั้นเมื่อถึงฤดูน้ำหลากชาวบ้านต่างพากันหาทางกันไม่ให้น้ำเข้าท่วมพื้นที่ของตน สุดท้ายจึงทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมรุนแรงขึ้น อีกทั้งเวลาท่วมในแต่ละครั้ง ก็จะขังในพื้นที่นานขึ้น

ขณะที่การขยายตัวของพื้นที่ทำการเกษตร ก็ทำให้เกิดปัญหาแย่งชิงน้ำกันในช่วงฤดูแล้ง จนเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันอยู่เนือง ๆ ในปี 2530 ชาวบ้านประมาณ 20 ครัวเรือนจึงรวมตัวกันเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำ มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน การรวมกลุ่มครั้งนี้ได้รับการแนะนำจากเกษตรตำบลให้จัดตั้งกลุ่ม

เพื่อบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ร่วมกันเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน หลังจากนั้นเป็นต้นมา กลุ่มได้พัฒนาตัวเองและแสวงหาแนวร่วมจนกระทั่งกลายมาเป็นสหกรณ์ผู้ใช้น้ำ

ในปี 2538 สหกรณ์ผู้ใช้น้ำประสบความเสียหายอย่างหนักจากเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ พื้นที่นาได้รับความเสียหายถึง 1,200 ไร่ มูลค่าความเสียหายถึงกว่า 4 ล้านบาท ซึ่งปัญหาในลักษณะดังกล่าวนี้ จัดเป็นปัญหาซ้ำซากที่เกิดขึ้นเป็นประจำ สมาชิกสหกรณ์ผู้ใช้น้ำจึงหาวิธีการรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น ด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้เช่าผู้เกี่ยวจนหลังไป 5-6 ปีที่มีน้ำท่วม ทำให้ได้ข้อมูลช่วงเวลาน้ำท่วมในแต่ละปี ซึ่งมักเกิดขึ้นในช่วงเดือนกันยายน สุตท้ายสมาชิกสหกรณ์ผู้ใช้น้ำจึงปรับเปลี่ยนช่วงเวลาในการทำนา โดยจะต้องทำนาและเก็บเกี่ยวผลผลิตให้ทันก่อนวันที่ 20 กันยายนของทุกปี

จะเห็นได้ว่าการก่อเกิดกระบวนการจัดการน้ำของสหกรณ์ผู้ใช้น้ำ เน้นไปที่การปรับวิถีการผลิตให้สอดคล้องกับสภาวะแวดล้อม โดยอาศัยความรู้ที่เกิดจากการเก็บรวบรวมข้อมูลสถิติน้ำท่วมย้อนหลังในการวางแผนลดความเสี่ยงจากปัญหาน้ำท่วม

ไม่เพียงแค่นั้น กลุ่มสหกรณ์ผู้ใช้น้ำยังขับเคลื่อนกระบวนการจัดการเข้าสู่ระยะพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ด้วยการทำงานประสานกับภาคีพันธมิตรต่างๆ เช่น กลุ่มเครือข่ายในพื้นที่ เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด หน่วยงานราชการ โดยเทศบาลได้ให้ความช่วยเหลือชุมชนด้วยการทำพนักกันน้ำ การขุดลอกลำน้ำ การร่วมมือกับชุมชนในการทำแผนป้องกันน้ำท่วม รวมทั้งการประสานงานกับหน่วยงานราชการในการสร้างระบบเตือนภัย ตลอดจนการขอรับความช่วยเหลืออื่นๆ

ที่สำคัญ การรวมกลุ่มกันในรูปของสหกรณ์ มีเงินทุน 1 ล้านบาทบาท ทำให้กลุ่มมีอำนาจในการต่อรองกับพ่อค้าที่จำหน่ายปัจจัยการผลิตและผู้รับซื้อผลผลิตได้มากขึ้น ทำให้สามารถซื้อปัจจัยการผลิตต่างๆ ได้ถูกลง เช่น ค่าปุ๋ย ค่าสารเคมีเกษตรขณะที่ขายข้าวได้ราคาดีขึ้นโดยพบว่าในภาพรวมสมาชิกสหกรณ์มีกำไรจากการทำนาเพิ่มขึ้นมากกว่าเท่าตัวหลังจากที่ได้มีการรวมกลุ่มกัน

นอกจากนี้ การรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรชุมชน ยังก่อให้เกิดคุณค่าต่อการพัฒนาชุมชน นั่นคือนำไปสู่การสร้างวิถีระบบคุ้มกันร่วมกันของชุมชน โดยมีการปรับปรุงบ้านเป็นแบบใต้ถุนสูง การบำบัดน้ำเสียในครัวเรือน การร่วมกันทำความสะอาด จัดเก็บขยะ และรวมไปถึงการฟื้นฟูกองทุนสวัสดิการเพื่อช่วยเหลือกันยามยาก

กรณีการจัดการทรัพยากรชายฝั่งอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

อ่าวบ้านดอนเป็นอ่าวขนาดใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของชายฝั่งทะเลทางตะวันออกของภาคใต้ มีพื้นที่อยู่ในอำเภอไชยา อำเภอกาญจนบุรี อำเภอดอนสัก และอำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

อ่าวบ้านดอน มีลักษณะเป็นหาดเลนที่กว้างใหญ่ ยื่นออกไปในทะเลประมาณ 1-2 กิโลเมตรจากชายฝั่ง บางตอนเกิดเป็นสันดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ และมีลำคลองขนาดเล็กไม่น้อยกว่า 9 สายที่ไหลบริเวณอ่าว ส่วนพื้นที่บริเวณถัดเข้าไปในแผ่นดินประมาณ 2 กิโลเมตร เป็นนาทุ่งและป่าชายเลนเสื่อมโทรม กระนั้นก็ตาม อ่าวบ้านดอนยังคงเป็นศูนย์รวมความอุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายของระบบนิเวศทางทะเล เช่น ป่าชายเลน แนวหญ้าทะเล และแนวปะการัง ซึ่งถือเป็นแหล่งอาหารและอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน

ปัญหาของอ่าวบ้านดอนในอดีตนั้น เกิดจากรัฐบาลได้ให้สัมปทานพื้นที่ป่าชายเลน หลังจากนั้นก็มีการบุกเบิกพื้นที่เข้ามาทำนาทุ่ง ทำให้ทรัพยากรชายฝั่งเริ่มเสื่อมโทรมลง จากสถิติพบว่า เมื่อปี 2522 อ่าวบ้านดอนมีพื้นที่ป่าชายเลนประมาณ 58.08 ตารางกิโลเมตร แต่ในปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 31.64 ตารางกิโลเมตร

กระทั่งในปี 2546 โครงการป่า-ทะเลเพื่อชีวิต ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาเป็นพี่เลี้ยงชุมชนรอบอ่าวและสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยต่อมา เกิดเป็นองค์กรชุมชนทั้งหมด 19 องค์กร และอีก 1 เครือข่ายที่ทำกิจกรรมร่วมกันในการอนุรักษ์อ่าวบ้านดอน

ทั้งนี้ กิจกรรมขององค์กรชุมชนและเครือข่ายอ่าวบ้านดอนมุ่งเน้นไปที่ปกป้องฟื้นฟูทรัพยากร โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านความรู้ ดังจะเห็นได้จากมี

การสำรวจสภาพพื้นที่และทรัพยากรชายฝั่ง มีการบันทึกข้อมูลถึงสภาพความ
อุดมสมบูรณ์และความเสื่อมโทรมของแหล่งทรัพยากร สำรวจแหล่งที่อยู่อาศัยของ
สิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ เช่น แหล่งปูม้าตัวเมีย แหล่งกำเนิดลูกหอยแครง แหล่ง
นกอพยพ

ส่วนกิจกรรมในการปกป้องฟื้นฟูทรัพยากร องค์กรชุมชนและเครือข่าย
ได้ร่วมกันตั้งทีมเฝ้าระวังไม่ให้มีการทำประมงแบบทำลายล้างในพื้นที่ระดับ
หมู่บ้าน ทั้งบริเวณป่าชายเลน และเขตชายฝั่งทะเลไม่เกิน 3,000 เมตร การฟื้นฟู
ทรัพยากรสัตว์น้ำด้วยการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ เช่น ลูกปูดำ พ่อพันธุ์แม่พันธุ์ปูดำ
ลูกปลากะพง ลูกกุ้งกุลาดำ เป็นต้น การปลูกป่าชายเลน เช่น ต้นจาก โกงกางใบเล็ก
โกงกางใบใหญ่ ลำแพน ลำพู เป็นต้น รวมถึงการสร้างกฎระเบียบการใช้ทรัพยากร
อย่างยั่งยืน

ในระหว่างการพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม องค์กรชุมชน และเครือข่ายอ่าวบ้านดอนได้มีความร่วมมือกับภาคีพันธมิตรต่างๆ ที่สำคัญ คือ การร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ สถานีพัฒนาป่าชายเลนที่ 13 และ 14 รวมทั้งประมงอำเภอในพื้นที่อำเภอไชยา อำเภอลำพูน และอำเภอกาญจนดิษฐ์ ร่วมกันทำแนวเขตอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งซึ่งห่างจากแนวเขตป่าชายเลนออกมาประมาณ 100-200 เมตร เพื่อป้องกันเรืออวนรุนอวนลากเข้ามาจับสัตว์น้ำ

นอกจากนี้ องค์กรชุมชนและเครือข่ายยังได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการ การสร้างกระบวนการชุมชน และงบประมาณจากองค์กรภาคีต่างๆ เช่น โครงการป่า-ทะเลเพื่อชีวิต โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เป็นต้น

สำหรับคุณค่าที่เกิดจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากพื้นที่ป่าชายเลนและจำนวนสัตว์น้ำที่เพิ่มขึ้น ชุมชนมีการรวมตัวกันและเกิดความตื่นตัวในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นแล้ว ในแง่เศรษฐกิจ ชุมชนบริเวณอ่าวบ้านดอนยังมีรายได้จากการประกอบอาชีพประมงชายฝั่งโดยรวมเพิ่มขึ้น

กรณีการจัดการขยะของชุมชนไร้ชื่อ เครือข่ายหลักสี่ - ดอนเมือง กรุงเทพมหานคร

ในปัจจุบัน เขตหลักสี่ - ดอนเมือง ประกอบกลุ่มชุมชน 3 ลักษณะ คือ 1) ชุมชนบ้านจัดสรร ซึ่งครัวเรือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับราชการ ทำงาน บริษัท 2) ชุมชนการเคหะ อันเกิดตามนโยบายของการเคหะในการจัดสรรบ้าน แก่ผู้มีรายได้น้อย ผู้มีอาชีพรับจ้างทั่วไปและค้าขาย และ 3) ชุมชนแออัด ซึ่งมีที่ตั้งเรียงรายตามชายคลอง โดยผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่จะเป็นคนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาหางานทำในเมือง

ความที่บ้านเรือนมากมายและแออัด ทำให้สภาพแวดล้อมในชุมชนเกิดปัญหา กล่าวคือ เต็มไปด้วยขยะ สิ่งแวดล้อมชุมชนไม่น่ามอง ขยะอุดตันท่อระบายน้ำ กลายเป็นน้ำเน่าเสีย กลิ่นน้ำเน่าเหม็นคลุ้งชุมชน และเป็นที่เพาะพันธุ์ยุงลายทำให้ชาวบ้านต่างเดือดร้อนกันถ้วนหน้า ในช่วงปี 2544 ทางสำนักงานเขตจึงเพิ่มค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บขยะจากครัวเรือนละ 10-20 บาทต่อเดือน ก็เสริมเป็น 60 บาท และยังต้องเสียค่าจัดเก็บขยะรายปีอีกปีละ 120 บาท ปัญหาขยะ จึงนับเป็นปัญหาใหญ่ของชุมชนเขตหลักสี่-ดอนเมือง ขณะที่รายจ่ายดังกล่าวก็เป็นภาระรายจ่ายที่สูงสำหรับครัวเรือน

การจัดเก็บและคัดแยกขยะไร้ชื่อเกิดจากำเนินตามาจากกระบวนการของกลุ่มออมทรัพย์ ที่พัฒนามาจากแชร์ชาวบ้าน โดยกลุ่มมีกิจกรรมเกี่ยวกับการออมทรัพย์ร่วมกัน เช่น การปล่อยสินเชื่อเงินกู้ และงานออมทรัพย์ จนกระทั่งกลายเป็นเครือข่ายออมทรัพย์หลักสี่-ดอนเมืองต่อมาในปี 2540 สมาชิกเครือข่ายได้มาร่วมแลกเปลี่ยนวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ ของชุมชน พบว่า ชุมชนแต่ละแห่งต่างก็มีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม กอปรกับต้องการทำวิสาหกิจชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเอง เครือข่ายจึงร่วมกันขับเคลื่อนงานด้านการจัดการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วยการขอสนับสนุนจากมูลนิธิชุมชนไทย เพื่อมาจัดการ

กับปัญหาขยะรวมทิ้งไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้และดูงานการจัดการขยะในจุดเรียนรู้ต่างๆ เช่น ชุมชนคลองเตยขยะแลกไข่ ธนาคารขยะชุมชนสุขสันต์ 26(ลาดพร้าว) เป็นต้น

ในปี 2545 เครือข่ายออมทรัพย์หลักสี่-ดอนเมืองได้เริ่มต้นทำศูนย์ขยะรีไซเคิล และมีการขยายผลเรื่อยมา โดยมีสมาชิกในเครือข่ายออมทรัพย์จำนวน 9 กลุ่มที่เข้าร่วมงานกับศูนย์ขยะรีไซเคิล มีการทำธนาคารขยะทั้งสิ้น 4 แห่ง และจุดรับซื้อขยะจำนวน 5 แห่ง รวมทั้งมีการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการวันละบาทเกิดขึ้นเพื่อดูแลสวัสดิการของสมาชิก แม้ในการดำเนินงานของศูนย์ขยะรีไซเคิลจะประสบกับปัญหาการขาดทุน แต่คณะกรรมการและสมาชิกของเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ก็จะคอยสนับสนุนการทำงานของศูนย์ โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณและการดำเนินการซึ่งถือเป็นจุดแข็งของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีองค์กรทางด้านสังคมในชุมชนคอยทำหน้าที่สนับสนุน

นอกจากบทบาทขององค์กรทางด้านสังคม เจาะใจของความสำเร็จที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การพัฒนาและสร้างความเข้มแข็งให้กับสมาชิกของเครือข่ายผ่านกระบวนการสร้างการเรียนรู้ ทั้งการให้ข้อมูล จัดอบรม จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สอนการคัดแยกขยะ ราคายขยะ และการเพิ่มมูลค่าขยะ เป็นต้น

ผลจากการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อจัดการขยะ ทำให้คนในชุมชนเริ่มเห็นถึงคุณค่าของขยะว่ามีมูลค่า ก็เริ่มมีการเก็บขยะมาขาย ครอบครัวเริ่มมีรายได้เสริมโดยไม่ต้องลงทุนให้เป็นภาระ ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต่างรู้จักแยกประเภทขยะ พลาสติก ขวดแก้ว กระดาษ นำมาขาย จากขยะในบ้านของตัวเองก็ขายขยายสู่การเก็บขยะภายในบริเวณชุมชน ในโรงเรียน และตามถนนหนทางที่พบเห็น

หากมองในแง่มูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ที่เพิ่มขึ้น พบว่าการเก็บขยะทำให้ครัวเรือนหนึ่งๆ มีรายได้เสริมประมาณ 100 บาทต่อวัน หรือมีรายได้ประมาณ 3,000 บาทต่อเดือน และก่อให้เกิดเงินหมุนเวียนในเครือข่ายออมทรัพย์เดือนละประมาณ 85,000 บาท มีขยะที่พร้อมรีไซเคิลต่อไปถึงเดือนละ 50 ตัน ทำให้ลดค่าใช้จ่ายในการจัดการขยะของทางกรุงเทพมหานครได้ปีละกว่า 540,000 บาท

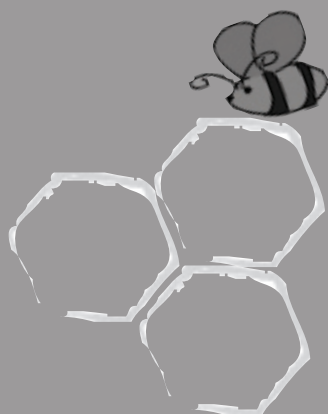
นอกจากนี้ กิจกรรมธนาคารขยะซึ่งเป็นการเอาขยะมาออม ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้ออมเกิดรายได้แล้ว ยังถือเป็นการหนุนเสริมการจัดการขยะของศูนย์ขยะรีไซเคิลด้วย กล่าวคือ ทำให้เกิดการหมุนเวียนของเงินในเครือข่ายทั้งเพื่อการใช้นี้ และก่อให้เกิดการปันผล รวมทั้งสวัสดิการชุมชนในเครือข่าย ขณะที่กิจกรรมสวัสดิการวันละบาท ก็เป็นการพัฒนาให้คนในชุมชนรักกัน เป็นสังคมเอื้ออาทร เนื่องจากสมาชิกบางคนอาจไม่ได้รับสวัสดิการจากภาครัฐหรือได้รับไม่เพียงพอ คนกลุ่มนี้ก็สามารถจัดสวัสดิการให้กับตัวเองได้

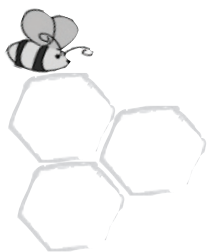
ส่วนในแง่ของความสัมพันธ์กับองค์กรภาคีพันธมิตร องค์กรชุมชนได้รับการหนุนเสริมเรื่องกระบวนการรวมกลุ่มออมทรัพย์จากสถาบันพัฒนาชุมชนเมือง ซึ่งปัจจุบัน คือสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน)รวมทั้งได้รับการหนุนเสริมด้านงบประมาณจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมและมูลนิธิชุมชนไท ในด้านการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และการทำงานของชุมชน ซึ่งช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น

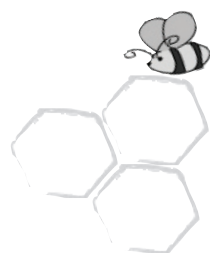
แม้ในระยะแรก การก่อเกิดและการพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็งจะเป็นไปเพื่อการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และสร้างความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ แต่ในปัจจุบันองค์กรชุมชนได้ก้าวเข้าสู่ระยะการขยายผล

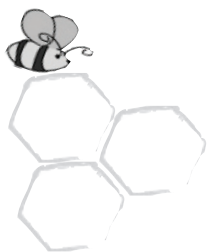

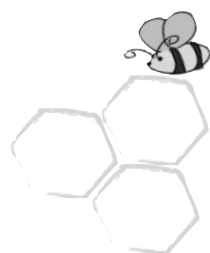
ดังจะเห็นได้จาก การพัฒนาแนวคิดสู่ประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมในระดับมหภาค นั้นเป็นการมองว่าการทำธุรกิจรีไซเคิลเป็นการนำของเก่า หรือของเหลือทิ้ง นำกลับมาใช้ใหม่ หากเป็นกระดาษก็ลดการตัดต้นไม้ หากเป็นขวดแก้วก็ลดการดูตทรายซึ่งก่อให้เกิดปัญหาแนวตลิ่งพัง นอกจากนี้ ยังทำให้มลพิษลดลง สิ่งแวดล้อมดีขึ้น เนื่องจากสามารถลดการผลิตบรรจุภัณฑ์ต่างๆ ลดการใช้พลังงานในการผลิต เป็นต้น อีกทั้งศูนย์ขยะรีไซเคิลแห่งนี้ยังเป็นแหล่งเรียนรู้และดูงานจากผู้สนใจด้วย

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน)
912 ถนนพหลโยธิน แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ 10240
โทร : 0-2378-8300-20 โทรสาร : 0-2378-8321